

Gemeente Utrecht

Archeologische begeleiding Oudegracht 163

OG024: Archeologische begeleiding
Oudegracht 163 (Utrecht)
Basisrapportage Archeologie 135

Basisrapportage Archeologie 135

Archeologische begeleiding Oudegracht 163

OG024: Archeologische begeleiding Oudegracht 163 (Utrecht)

Marc Duurland

Erfgoed gemeente Utrecht
Stadhuisbrug 1
3511 JK Utrecht

Juli 2019

Administratieve gegevens van het project

Projectcode en -naam:

OG024, Oudegracht 163 begeleiding

Locatie

Oudegracht 163, Utrecht

ARCHIS zaaknummer:

4550420100

Centrumcoördinaat:

136619,455919

Opdrachtgever:

Gemeente Utrecht

Uitvoerder:

Erfgoed gemeente Utrecht

Stadhuisbrug 1

3511 JK Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente (bevoegd gezag):

A.M. Bakker

Dagelijkse leiding onderzoek:

M. Duurland

Uitvoering veldwerk:

21 t/m 26 juni 2017

Beheer en plaats van documentatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Stadhuisbrug 1

3511 JK Utrecht

telefoon 030 286 0000

ISBN:

978-94-92694-36-2

Goedkeuring senior KNA-archeoloog:

H.L. Wynia

9 juli 2019

Goedkeuring bevoegd gezag:

A.M. Bakker

10 juli 2019

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Inleiding	7
2 Landschappelijke, archeologische en historische achtergronden	9
2.1 Landschap en eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek	9
2.2 Historische achtergrond	14
3 Werkwijze van de civiele aannemer en de begeleiding	17
4 Archeologische begeleiding: sporen, structuren en vondsten	19
4.1 Vlak 1	19
4.2 Vlak 2	19
4.3 Vlak 3	21
4.4 Profielkolommen	26
4.5 De oostelijke zijgevel van het Schoonhuis	26
4.6 Bodemopbouw	28
4.7 Vondsten	29
5 Synthese	31
Noten	35
Literatuur	36
Bijlage Spoorbeschrijvingen	37
Colofon	38

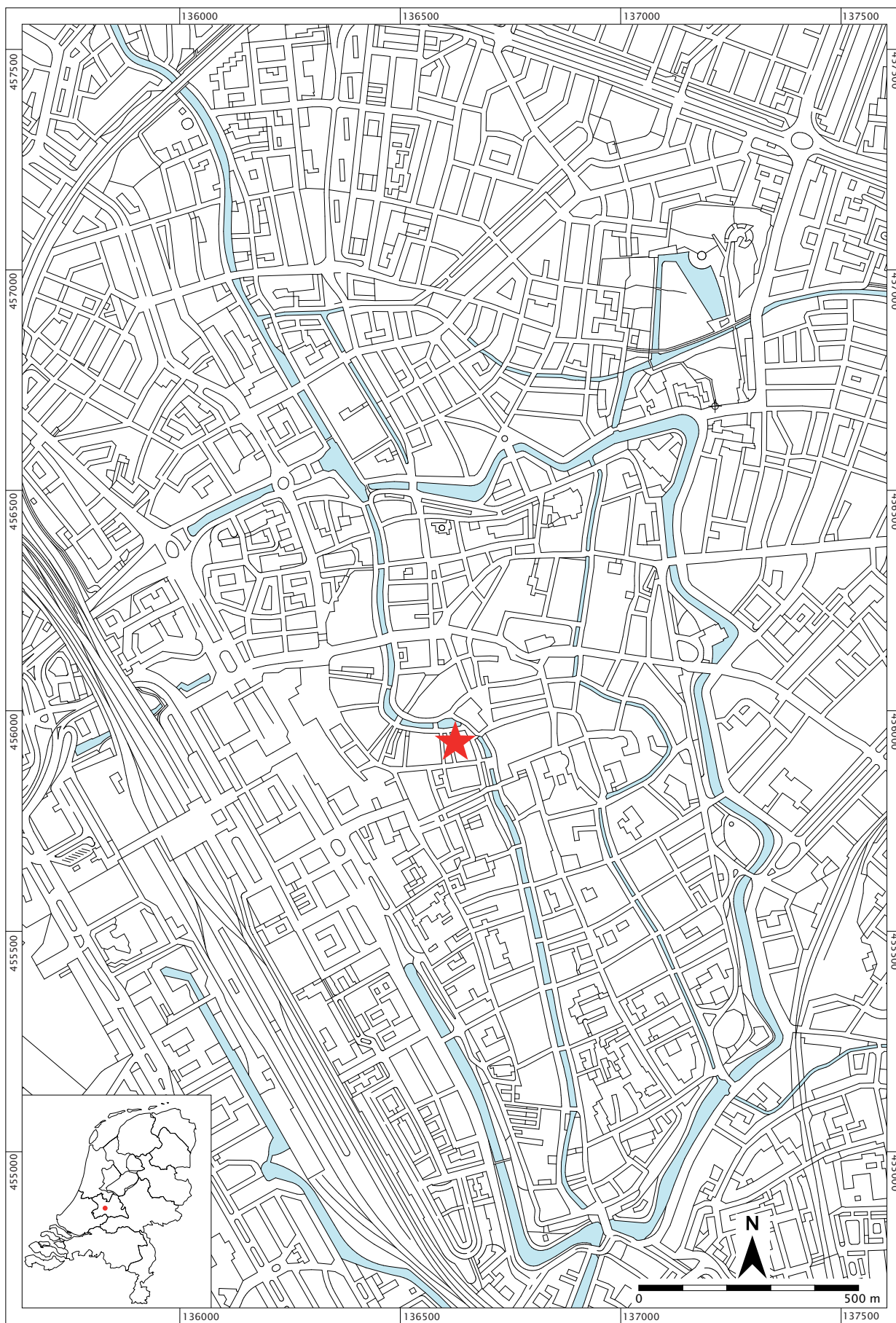
Samenvatting

In juni 2017 is door de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht een archeologische begeleiding uitgevoerd in het pand Oudegracht 163. Er werd grond ontgraven voor een nieuwe kelder met een oppervlakte van 36,6 m² en een diepte van 2,20 m+NAP (3,0 meter onder maaiveld van de aangrenzende straat). De te graven kelder bevond zich achterin het pand, halverwege de Oudegracht en de Steenweg.

Tijdens het uitgraven van de kelder bleek de bodem bij sloop- en bouwwerkzaamheden aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw verstoord te zijn tot hoogtes variërend van 3,4 tot 2,7 m+NAP. Aan de westkant van de ontgraving waren tussen 3,4 en 3,15 m+NAP de resten van een kelder bewaard, bestaande uit een vloer van plavuizen en een aangrenzend kelderfundament aan de oostkant.

Op een dieper niveau in het volgend vlak (rond 2,65 m+NAP) bevond zich een ophogingslaag uit vermoedelijk de twaalfde eeuw. Deze laag werd doorsneden door een greppel (vermoedelijk twaalfde eeuw), een grote kuil (laat middeleeuws?), postmiddeleeuwse kuilen en het fundament van de scheidingsmuur tussen twee kleine huisjes die hier tot 1893 stonden. Aan de oostkant van de werkput bevonden zich op dit niveau ook de hoogste bewaarde kloostermoppen van een dertiende-eeuwse funderingspoer. Dit was de fundering van het zogenaamde 'Schoonhuis', een groot openbaar gebouw (72x10 meter) waarin het stadsbestuur en de oudermannen van de gilden tot 1537 gehuisvest waren. In het laatste vlak rond 2,20 m+NAP kon de dertiende-eeuwse poer verder gedocumenteerd worden en kon de onderkant ervan worden vastgesteld op 1,82 m+NAP. De overige sporen op dit niveau waren grotendeels al in het vlak erboven gezien.

Onafhankelijk van de ontgraving is een 7,5 meter lang stuk van de tegenoverliggende zijgevel gedocumenteerd. Achter een ingestorte moderne klampmuur was de bovenkant van het fundament met twee funderingsbogen tevoorschijn gekomen. Het metselwerk was in (soms zeer slordig) Vlaams verband uitgevoerd. Afgaand op de bovenkant van de funderingsbogen kon het maaiveld tijdens de bouw van het Schoonhuis (tweede helft dertiende eeuw) bepaald worden op circa 4,6 m+NAP. Tijdens de begeleiding is slechts een zeer geringe hoeveelheid vondsten aangetroffen. Het betrof negen aardewerkscherven, vier fragmenten dierlijk bot en een brok zandsteen.

Afb. 1.1 De locatie van het onderzoeksgebied Oudegracht 163 op landelijk en stedelijk niveau.

1 Inleiding

Aanleiding

Het pand Oudegracht 163 zou worden verbouwd om ruimte te bieden aan een restaurant, een winkel en appartementen. Volgens de bouwplannen zou in de kelders over een oppervlakte van 189 m² de vloer worden verlaagd. In de zuidwesthoek van het pand zou een kelder worden aangelegd om de invoer van stadsverwarming mogelijk te maken. Voor de bouw van deze nieuwe kelder moest een ontgraving plaatsvinden met een oppervlakte van circa 25 m² en een diepte van 3,0 meter onder het beganegrondniveau.

Het pand ligt in de historische binnenstad van Utrecht (afb. 1.1). Deze historische binnenstad is op de Archeologische Monumentenkaart van de provincie Utrecht als één groot AMK-terrein met een 'zeer hoge archeologische waarde' aangeduid (AMK-terrein 12.314). Voor de gemeente Utrecht geldt sinds 2009 de Verordening op de Archeologische Monumentenzorg. Door deze verordening en de daarbij behorende archeologische waardenkaart is de bescherming van de archeologische waarden en verwachtingen in de bodem van de gemeente Utrecht gewaarborgd en zijn verstoringen van de bodem vanaf een op de archeologische waardenkaart aangegeven oppervlakte en diepte vergunningplichtig. Op de gemeentelijke archeologische waardenkaart bevindt het pand Oudegracht 163 zich in een gebied van hoge archeologische waarde. In deze gebieden geldt een vergunningplicht bij bodemingrepen dieper dan 0,5 meter onder maaiveld over een oppervlakte van meer dan 50 m². Als maaiveld geldt daarbij het straatniveau.

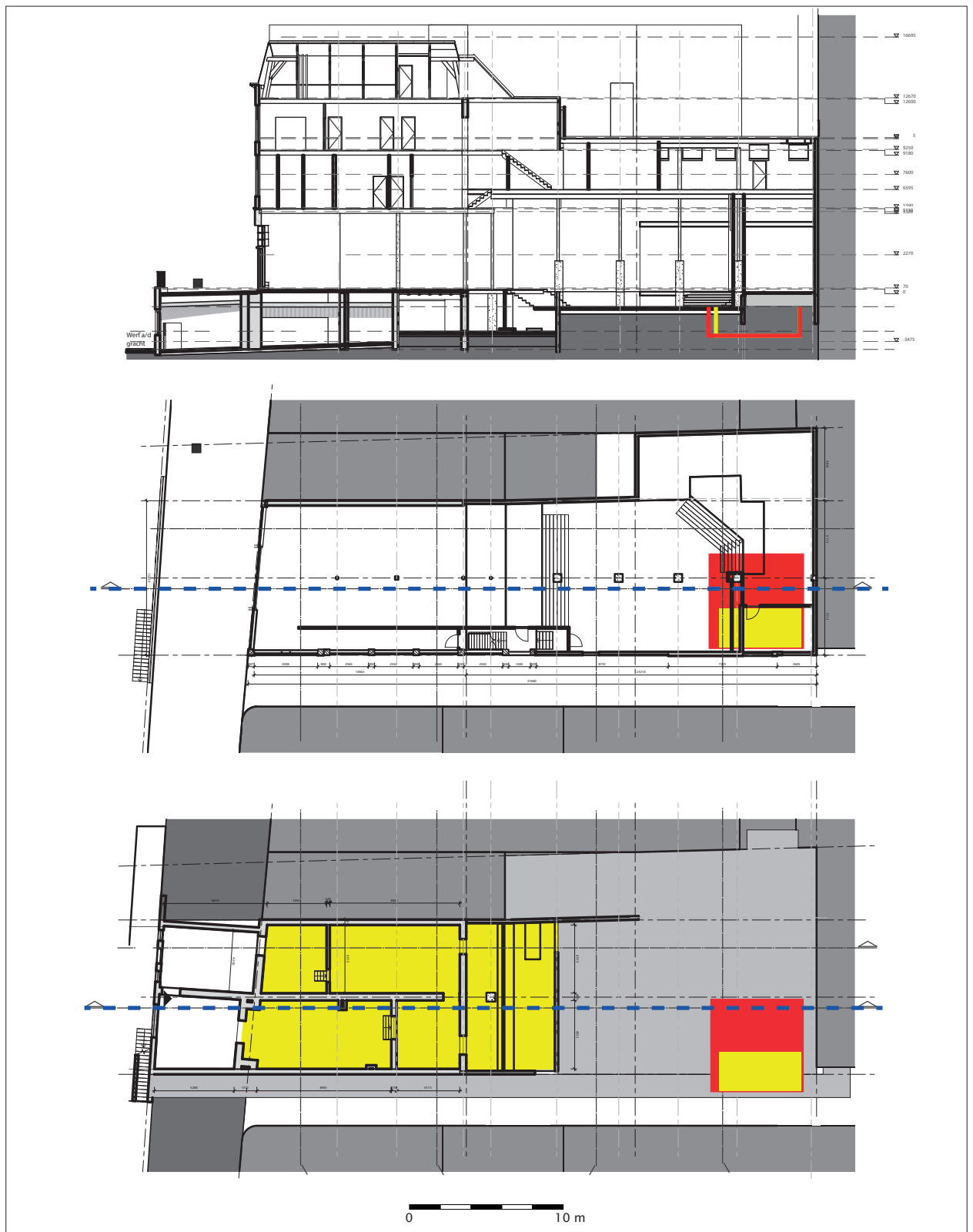
Omdat de geplande graafwerkzaamheden deze ondergrenzen overschreden, waren de werkzaamheden volgens de Utrechtse Verordening op de Archeologische Monumentenzorg 'archeologievergunningplichtig'. Dit betekent dat archeologisch onderzoek noodzakelijk was voorafgaand aan, of tijdens de graafwerkzaamheden. Door de inpandige locatie van het graafwerk was het vooraf was uitvoeren van archeologisch onderzoek logistiek en technisch zeer lastig uitvoerbaar. Daarom is door het bevoegd gezag in de persoon van A.M. Bakker gekozen voor het uitvoeren van een archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden. Als onderdeel van de onderzoeksverplichting heeft de initiatiefnemer/ontwikkelaar (Kroonenberg groep, Schiphol) een PvE laten opstellen door de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht.¹

Nieuwe bouwplannen

Bij een bezoek aan Oudegracht 163, vlak voor aanvang van de begeleiding op 19 juni 2017, werd tijdens een gesprek met de uitvoerder van de civiele aannemer duidelijk dat aanzienlijk minder graafwerk zou plaatsvinden dan aanvankelijk gepland was (afb. 1.2). Uit contact met de architect bleek dat na het opstellen van het PvE de bouwplannen waren gewijzigd. In de nieuwe bouwplannen werd afgezien van het verdiepen van de kelders (189 m²). De kelder voor de invoer van de stadsverwarming werd wel aangelegd en deze werd wat groter uitgevoerd, namelijk 36,6 m² in plaats van 25 m². De geplande bodemingrepen zouden in de gewijzigde bouwplannen de door de gemeente gestelde ondergrens van 50 m² niet overschrijden en daarmee verviel voor de ontwikkelaar de verplichting tot archeologisch onderzoek. Omdat Oudegracht 163 op een archeologisch gezien interessante locatie ligt is door het bevoegd gezag van de gemeente Utrecht besloten om de archeologische begeleiding op kosten van de gemeente Utrecht toch door te laten gaan.

Uitvoering en personeel

De archeologische begeleiding is uitgevoerd van 21 tot en met 26 juni 2017 door M. Duurland. De technische uitwerking van de archeologische velddocumentatie en het determineren van de vondsten is eveneens uitgevoerd door M. Duurland. Vanaf het laatste vlak heeft M. Arkema (senior KNA prospector) een grondboring gezet om de diepere ondergrond te onderzoeken. Zij was ook verantwoordelijk voor de boorbeschrijving en interpretatie van de boorresultaten. Verantwoordelijk voor de redactie van dit rapport was A. M. Bakker, de eindredactie deed R. Pruis. De kaarten en afbeeldingen in dit rapport zijn gemaakt en/of bewerkt door M. Duurland en E. van Wieren, tenzij anders vermeld bij de afbeelding. Alle hier genoemde personen waren van de van de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht.

Afb. 1.2 De oorspronkelijke bouwplannen (geel) en de nieuwe bouwplannen (rood). Onderin de afbeelding is het kelderniveau weergegeven en in het midden het niveau op de begane grond. De blauwe onderbroken streeplijn in deze plattegronden geeft de locatie aan van de doorsnede die bovenaan te zien is. De Oudegracht bevindt zich links.

2 Landschappelijke, archeologische en historische achtergronden

2.1 Landschap en eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek

Er wordt over het algemeen van uitgegaan dat het oost-west georiënteerde deel van de huidige Oudegracht tussen de Stadhuisbrug (aan de oostzijde) en de Bakkerbrug (aan de westzijde) een restant van de Rijn is (afb. 2.1). In de Romeinse tijd lag het onderzoeksgebied aan de oeverzone van de Rijn. Op 260 meter ten westen van het onderzoeksgebied Oudegracht 163 is langs Achter Clarenburg een doorsnede van de Rijn gedocumenteerd in een profiel.² Hier is op 7 meter diepte (rond 3,5 m-NAP) een visfuk aangetroffen die uit de Romeinse tijd dateerde. In de loop van de vroege middeleeuwen verlandde de rivier. Ook in de directe omgeving van Oudegracht 163 zijn tijdens diverse archeologische onderzoeken rivierafzettingen aangetroffen. Daarnaast waren tijdens deze onderzoeken Romeinse en (vroeg)middeleeuwse lagen en vondsten een terugkerend verschijnsel. Hierna volgen korte beschrijvingen van de relevante archeologische en bouwhistorische onderzoeken in de omgeving van Oudegracht 163 (afb. 2.2). De besproken onderzoeken beperken hier zich tot het gebied ten zuiden en ten westen van de Oudegracht.³

1931/1932, waarnemingen tussen Choorstraat 7-9 en de Massegast

Ten behoeve van de verbouwing van Vroom en Dreesmann is in 1931 en 1932 de bodem achter Choorstraat 7-9 ontgraven en zijn er funderingen en kelders gesloopt.⁴ De ontgraving voor de bouwput liep door tot aan de Massegast. Tijdens dit werk is (in de oostelijke helft van de ontgraving) een aantal archeologische waarnemingen gedaan binnen de contouren van enkele putringen die als fundering voor de nieuwbouw zouden gaan functioneren. Binnen deze putringen werden de diepere grondlagen nog waargenomen. Er werd een 15 tot 25 centimeter dikke cultuurlaag aangetroffen die min of meer in noordelijke richting afliep. In deze laag werd vondstmateriaal uit de tweede en derde eeuw geborgen, waaronder een sandaal en aardewerk (een wrijfschaal en een ongeschonden amfoor). Het hoogste punt van deze laag lag op 1,40 m+NAP, het laagste punt op 0,20 m-NAP. Binnen één van de putringen is tevens op 0,10 m-NAP een laag van veldkeien aangetroffen die werd geïnterpreteerd als een klein deel van een 'keienstraatje'. Bij de veldkeien bevond zich een ingegraven pot van onbekende ouderdom. Strak tegen de Choorstraat aan werden vlak naast elkaar drie palen aangetroffen (bovenzijde op 0,50 m+ tot 0,65 m+NAP). Deze

palen werden geïnterpreteerd als een mogelijk onderdeel van een oost-west georiënteerde beschoeiing. Direct ten zuiden van deze palen werden op 0,25 m+NAP de resten 'eener steenen kruik of pot' aangetroffen van onbekende ouderdom. In de westelijke helft van de bouwput, het deel grenzend aan de Massegast, werden drie dicht naast elkaar gelegen rijen van palen aangetroffen (afb. 5.2). Deze palen waren 75 centimeter lang, hadden een diameter van 12 centimeter en de punten ervan bevonden zich rond 0,75 m-NAP (circa 6,0 meter onder het trottoir van de Massegast). Ook voor deze palen is een functie van een oost-west georiënteerde beschoeiing geopperd; hetzij een beschoeiing van drie palenrijen dik of een drie-fasige beschoeiing. Het is niet duidelijk of er ook een relatie met de aan de uiterste oostzijde van de bouwput gevonden palen zou kunnen zijn. Een latere interpretatie is die van een 0,6 meter brede baan van palen die doorliep naar een scheidingsmuur tussen panden aan de Choorstraat, en welke als een soort palenfundering of grondverbetering onder een fundament gediend kan hebben.⁵ In de uiterste noordwesthoek van de bouwput werd een 'vloer van veldkeien of rolstenen' aangetroffen op 0,9 m-NAP (6,10 meter onder het trottoir van de Massegast). Deze stenen hadden een diameter van 20 tot 40 centimeter. De kleinere stenen lagen meer dan één laag dik, zodat de hoogte van de stenenlaag gelijk was aan de diameter van de grootste steen. Een fundament met funderingsbogen, gemetseld van kloostermoppen, dat in de bouwput werd aangetroffen, hoorde naar later bleek bij het Schoonhuis uit de dertiende eeuw (afb. 2.3 en 5.2).⁶

1976-1977, archeologisch onderzoek aan de Steenweg (Hema-gebouw)

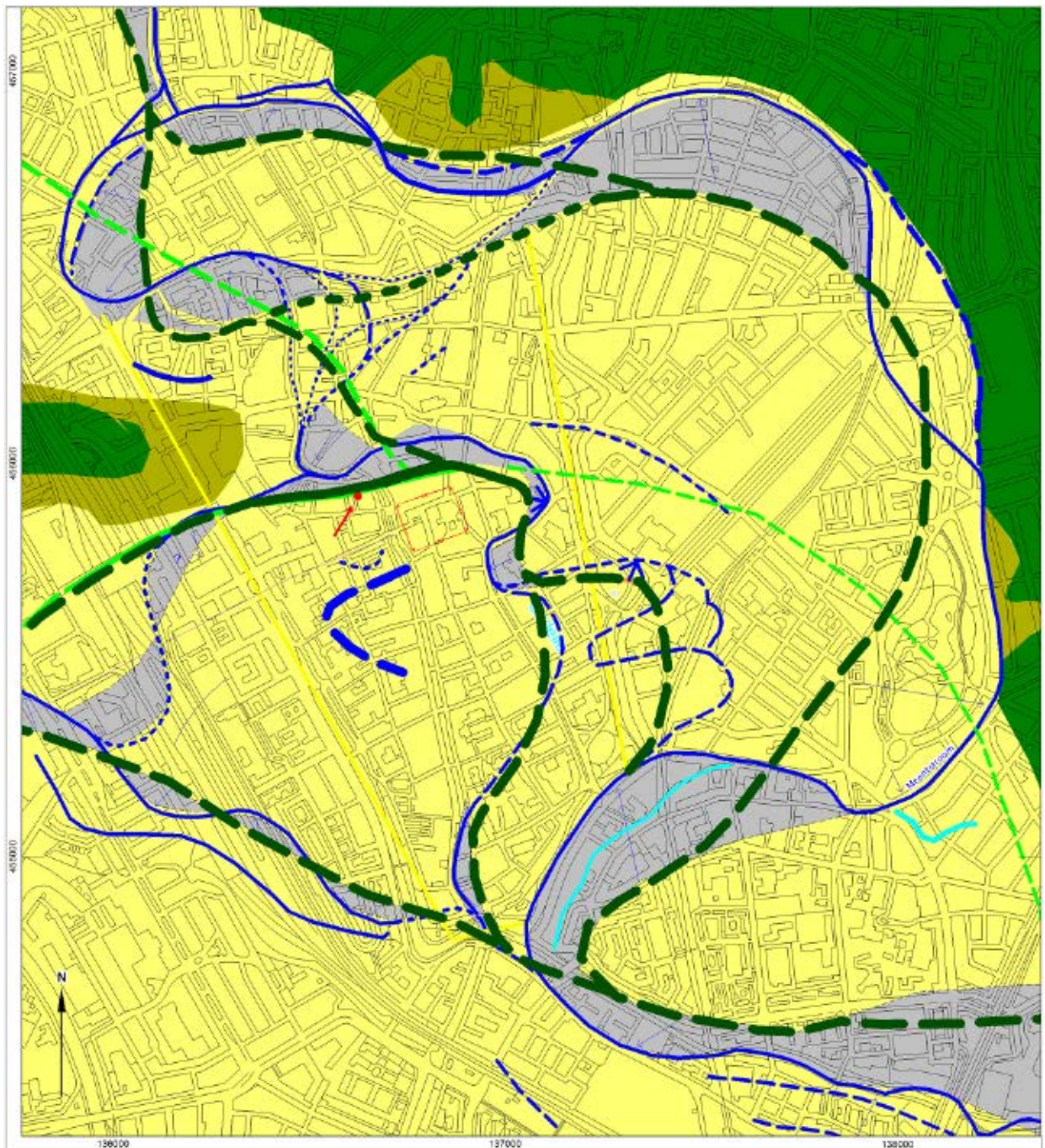
Voorafgaand aan de bouw van de Hema is er archeologisch onderzoek uitgevoerd.⁷ Alleen in het midden van het plangebied kon diep worden gegraven. De natuurlijke zandlagen bleken te duiken richting het noorden. Ongeveer 12 meter ten noorden van de rooilijn aan de Steenweg lag dit zand op 1,8 m+NAP. Nog eens 22 meter verder naar het noorden was het zand al gedaald tot 1,0 m+NAP en nog verder noordelijk, langs de Oudegracht, is het zand tijdens de bouwwerkzaamheden na de opgraving waargenomen op ongeveer 0,0 NAP. Als gevolg van ophoging in de middeleeuwen heeft het huidige maaiveld tussen de Oudegracht en de Steenweg een hoogteverloop dat tegengesteld is aan dat van de natuurlijke afzettingen. Het maaiveld ligt nu aan de kant van de Oudegracht bijna een meter hoger dan aan de kant van de Steenweg. De oudste bewoningssporen die tijdens de opgraving zijn

aangetroffen dateren uit de twaalfde eeuw. Het betrof enkele palen en vloerrestanten met brandsporen. Pas in de dertiende eeuw werd er op grotere schaal gebouwd. Er werd onder andere de fundering van een groot dertiende-eeuws huis werd aangetroffen, dat voor de vijftiende eeuw is ingestort. Daarna werden er op deze plek diverse kleine huisjes gebouwd met een gemiddelde afmeting van 4x4 m. Bij de opgraving zelf zijn geen vroegmiddeleeuwse vondsten gedaan. Wel werden na het archeologisch onderzoek, tijdens de bouwwerkzaamheden, scherven gevonden van vermoedelijk een Karolingische kogelpot.

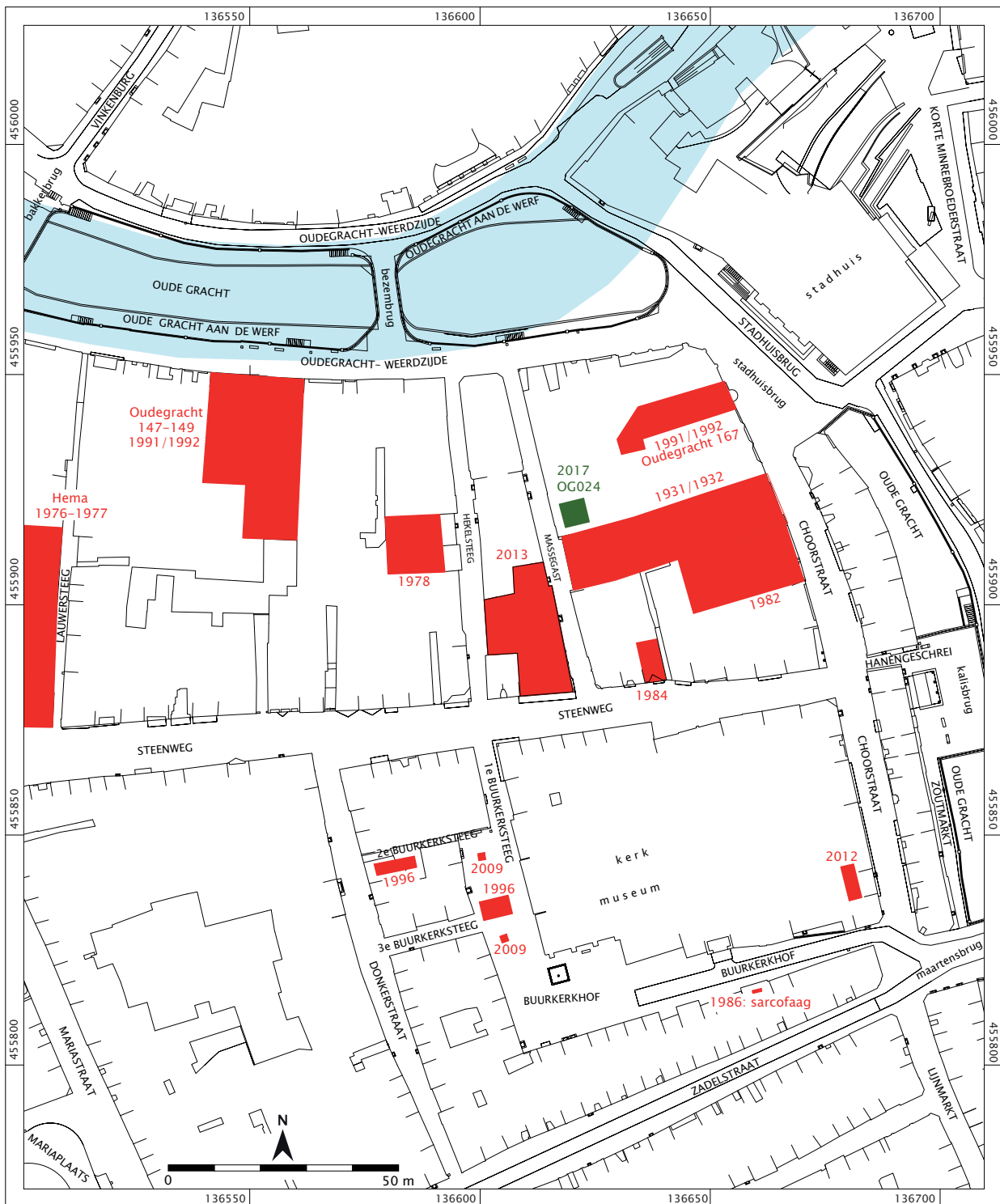
Volgens de vindster lag dit aardewerk in een kuiltje in de noordoosthoek van het opgravingsterrein op 5 á 6 meter diepte (circa 0,0 NAP). Het kuiltje was ingegraven in een schone kleilaag die op het zand lag. Het kuiltje zelf werd ook weer afgedekt door een laag schone klei.

1982, *bouwhistorisch onderzoek Choorstraat 7-9*

Tijdens bouwhistorisch onderzoek in deze beide panden werden tufstenen muren uit de eerste helft van de twaalfde eeuw aangetroffen.⁸ Het bleek te gaan om een groot pand van minstens 8,5 meter breed en 11,5 meter

Afb. 2.1 Het rivierenverloop in een rond de stad Utrecht. De Romeinse Rijn en Vecht zijn lichtgroen en de vroegmiddeleeuwse rivieren zijn donkergroen. In blauw zijn de laatmiddeleeuwse rivierlopen weergegeven. De grijze vlakken laten zien waar tussen de vroege en de late middeleeuwen erosie plaatsvond. Met een rode punt is de locatie van het onderzoeksgebied aangegeven (bij rode pijl). Rechts van het onderzoeksgebied zijn met dunne rode lijnen de contouren van het Romeinse castellum aangegeven. (bron: M. van Dinter)

Afb. 2.2 Locaties van oude eerder uitgevoerde archeologische en bouwhistorische onderzoeken (rood) in de omgeving van het onderzoeksgebied Oudegracht 163 (groen). In lichtblauw is ter plaatse van de Oudegracht aangegeven waar van de negende tot de twaalfde eeuw de Rijn stroomde.

Afb. 2.3 Funderingsresten van het Schoonhuis uit de dertiende eeuw, aangetroffen in 1931 in de bouwput tussen Choorstraat 7-9 en de Massegast (bron: Het Utrechts Archief cat. 403663).

diep. De muren bleken bewaard tot 6,0 meter hoogte en waren slechts tot 85 centimeter onder maaiveld gefundeerd. Onder andere in 1330 en 1517 wordt dit huis aangeduid als 'De Munt', wat mogelijk iets zegt over de oorspronkelijke functie ervan. In de loop van de middeleeuwen werd het tufstenen huis naar achteren toe uitgebreid tot circa 25 meter lengte. Bovendien werd het huis later in de middeleeuwen onderkelderd.

1984, bouwhistorisch onderzoek Steenweg 11

Bij een verbouwing van een winkelpand zijn de fundamente van een groot dertiende-eeuws gebouw, het zogenaamde Schoonhuis, aangetroffen in de kelder.⁹ De fundamente waren ruim een meter dik en opgebouwd met spaarbogen. Het gebruikte Vlaams verband en het baksteenformaat van 30-33x15-16x7,5-8 centimeter dateren het bouwwerk in de tweede helft van de dertiende eeuw. In de late middeleeuwen zijn de spaarbogen dichtgezet om zo de nu nog bestaande kelders te kunnen creëren.

1991/1992 archeologisch onderzoek in de kelders van Oudegracht 146-147 en 167

Tijdens graafwerkzaamheden in de kelders van Oudegracht 146-147 en Oudegracht 167 werd onder ongunstige omstandigheden archeologisch onderzoek uitgevoerd.¹⁰ In de kelders van Oudegracht 146-147 werden

onder de keldervloer rivierafzettingen aangetroffen die op een brede oeverzone van de rivier leken te wijzen. In de kelder van Oudegracht 167 (openbare bibliotheek) zijn natuurlijke afzettingen aangetroffen waarvan de bovenkant ontbrak. Er werden onderkanten van enkele (vroegmiddeleeuwse?) paalkuilen aangetroffen. Op basis hiervan is de oorspronkelijke top van de natuurlijke afzettingen gereconstrueerd op circa 2,0 m+NAP. Er werd tevens een laag met humeus materiaal aangetroffen, waarin zich Romeins aardewerk en een negende-eeuwse Badorfscherf bevonden. In een paalkuil werden enkele (moeilijk te dateren) scherven uit de zesde tot achtste eeuw aangetroffen.

1996 archeologisch onderzoek op het Buurkerkhof

Ruim vier meter voor de kerktoren van de Buurkerk werd voorafgaand aan de bouw van een ondergronds transformatorhuisje een kleine opgraving van 4 bij 6,5 meter uitgevoerd.¹¹ Met behulp van een grondboor werd vastgesteld dat zich in de ondergrond een zandlaag bevond die rond 1,0 m+NAP overging in meer zavelige afzettingen. De top van deze zavelige afzettingen lag rond ca. 1,3 m+NAP. Daarboven werd een laag met Romeins aardewerk en metaalslakken waargenomen. Hierboven werd op één punt rond 1,8 m+NAP een schone kleilaag aangetroffen, terwijl op een ander punt de Romeinse laag doorliep tot ca. 2,0 m+NAP. Daarboven bleken Karolingische lagen aanwezig, waarin diverse kuilen met Karolingisch

aardewerk werden aangetroffen. Een brokje barnsteen en diverse punten en kransen van hertengewei lijken te duiden op ambachtelijke activiteiten. Rond een hoogte van 2,15 m+NAP werden de Karolingische sporen afgedekt door een 10 centimeter dikke, schone kleilaag. Daarboven bevonden zich enkele humeuze lagen met elfde en/of twaalfde-eeuws vondstmateriaal, waarvan de bovenkant lag rond 2,8 m+NAP. In deze lagen waren twee kuilen uit dezelfde periode ingegraven tot in de Karolingische lagen. Boven 2,8 m+NAP bevonden zich dertiende- en veertiende-eeuwse lagen, die aan de bovenzijde overgingen in de verrommelde bovengrond, welke tot het straatniveau van 5,2 m+NAP reikte. In de dertiende- en veertiende-eeuwse lagen werden een kuil en een paalkuil aangetroffen. Er werden tevens diverse graven gedocumenteerd, die in de meeste gevallen echter verstoord bleken te zijn. De onderkant van de diepste begravingen bevond zich op 2,4 m+NAP, dus in de elfde-/twaalfde-eeuwse lagen. Hoewel de graven geen dateerbaar vondstmateriaal opleverden, kon op basis van stratigrafische gegevens worden gesteld dat ze niet ouder waren dan dertiende-eeuws.

1996 archeologisch onderzoek Donkerstraat 6

Ter plaatse van het pand Donkerstraat 6 werden enkele waarnemingen gedaan.¹² Hier bleek een enkele meters dik ophogingspakket aanwezig te zijn. De bovenzijde van de natuurlijke bodemopbouw lag rond 1,1 m+NAP. Het deel van de ophoging onder 2,10 m+NAP kon slechts worden vastgesteld met behulp van grondboringen, waardoor niet kon worden bepaald of er nog Romeinse en/of Karolingische lagen en sporen aanwezig waren. Het ophogingspakket tussen 2,10 en 3,00 m+NAP leverde enkele elfde-, twaalfde- en dertiende-eeuwse scherven op, waarvan deze laatste zich bovenin dit pakket bevonden. In het venige ophogingspakket lagen rond 2,6 m+NAP de resten van een rommelige houtconstructie uit de twaalfde eeuw of later. Op ongeveer 4,2 m+NAP lagen boven elkaar enkele lemen vloeren van rond 1300.

2012 archeologisch onderzoek Choorstraat 29-31

Tijdens het uitgraven van een kelder in de panden Choorstraat 29 en 31 werden tegen de Buurkerk aan (maar binnen de contouren van het gesloopte zestiende-eeuwse zuidkoor van de kerk) een grote hoeveelheid menselijk botmateriaal, tien begravingen, een laat-middeleeuwse ophogingslaag, twee laat zestiende-eeuwse beerputten en de dertiende-eeuwse fundering van de transeptmuur van de kerk gedocumenteerd.¹³ De ontgraving was niet diep genoeg om eventuele vroeg-middeleeuwse en Romeinse lagen en/of sporen aan te kunnen treffen. Wel werden in de laat-middeleeuwse ophogingslagen enkele Romeinse en vroeg-middeleeuwse scherven aangetroffen, die vermoedelijk als opspit in deze laag terecht zijn gekomen. Aan de hand van de fundering van de transeptmuur was af te leiden dat het maaiveld rond 1279 na Chr. op ongeveer 4,0 m+NAP lag.

2012 archeologisch booronderzoek Steenweg 17

Voorafgaand aan de sloop en de nieuwbouw van het pand Steenweg 17 zijn door RAAP zes boringen uitgevoerd in het toenmalige winkelpand.¹⁴ Drie van de boringen zijn gestuit op ondoordringbaar puin in de bodem. In de overige drie boringen is een antropogeen ophogingspakket aangetroffen, bestaande uit een afwisseling van lagen veen en klei. In twee van de boringen lag dit pakket met een scherpe overgang op natuurlijke oeverafzettingen van lichtgrijze, uiterst siltige, kalkrijke klei (op 1,36 m+NAP en 1,04 m+NAP). Deze klei is geïnterpreteerd als (niet ontcalcite) oeverafzettingen van de Rijn. De oeverafzettingen gingen vervolgens naar beneden toe over in licht(bruin)grijs tot donkergrijs, zwak siltig zand, geïnterpreteerd als beddingzand van de Rijn. In een van de boringen ontbraken de kleiige oeverafzettingen en lag het ophogingspakket direct op het beddingzand. De top van de beddingafzettingen is op 0,75 m+NAP en 0,04 m+NAP aangetroffen.

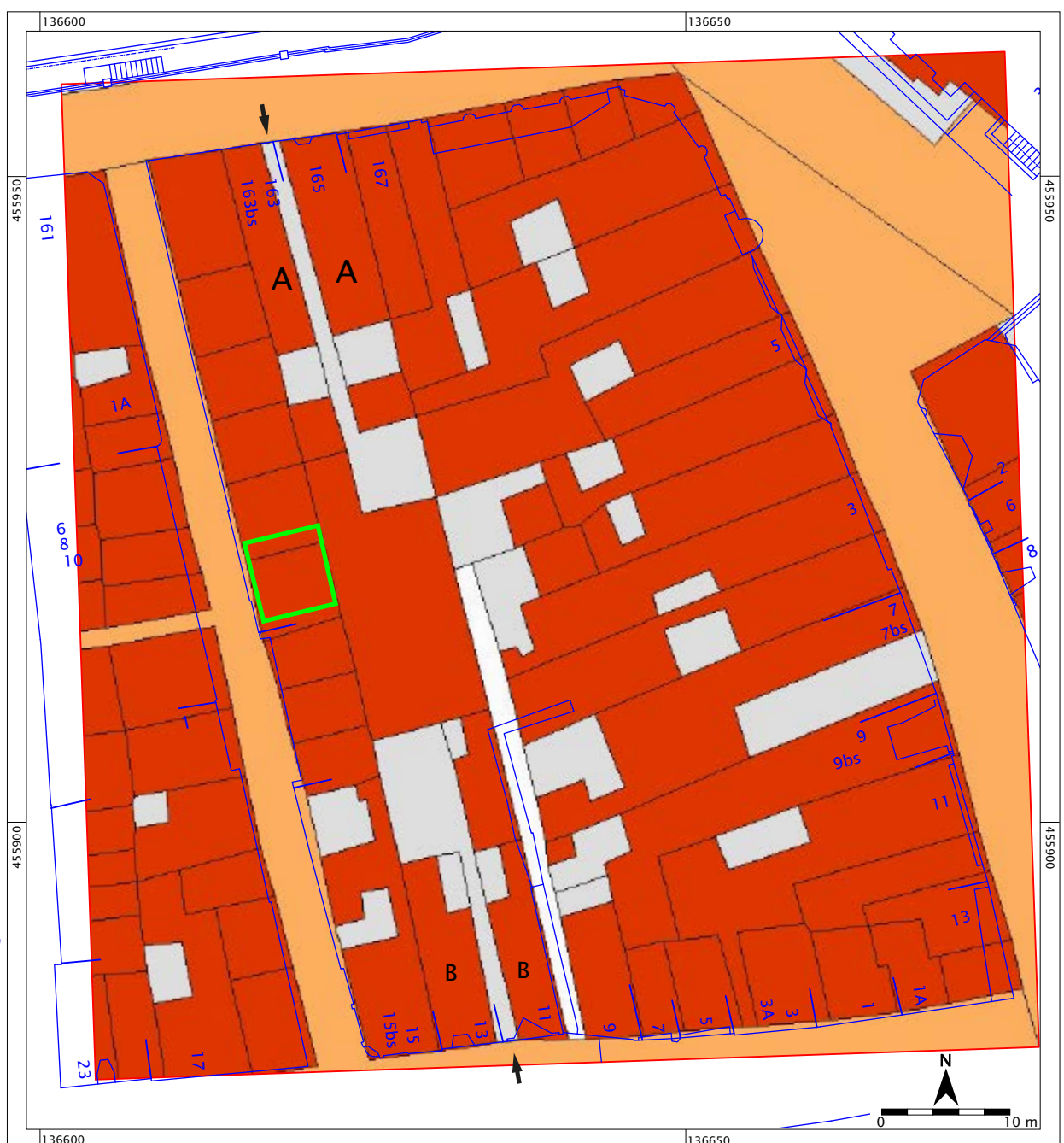
2013 archeologisch onderzoek Steenweg 17

Twee kleine bodemingrepen van samen minder dan 50 m² zijn archeologisch begeleid.¹⁵ De bovenkant van de natuurlijke bodem (lichte klei) bevond zich hier op 1,4 m+NAP. Daar bovenop bevonden zich middeleeuwse ophogingslagen. Romeinse sporen ontbraken. Wel werd enige Romeinse opspit in deze lagen aangetroffen. Het oudste spoor was een greppel uit vermoedelijk de negende of de tiende eeuw. Deze had een noord-zuid oriëntatie en stond haaks op de Oudegracht, en evenwijdig aan de Massegast. De greppel lijkt te zijn vervangen door een tweede, die min of meer op dezelfde plek lag en eenzelfde oriëntatie kende. Deze greppel kon ook worden gedateerd in de negende of de tiende eeuw. Verder werden een derde greppel of grote kuil en een kuil met een vulling van mest of beer aangetroffen. Deze vier sporen werden afgedekt door een dikke ophogingslaag, die vermoedelijk uit de eerste helft van de elfde eeuw dateert. Hier bovenop werden in de elfde en/of de eerste helft van de twaalfde eeuw nog eens twee ophogingslagen aangebracht. Vervolgens werd in de eerste helft van de twaalfde eeuw weer een greppel gegraven, die min of meer op dezelfde plek als de oudere greppels lag en bovendien eenzelfde oriëntatie kende. Dit suggereert een langdurige voortzetting van de perceelsindeling. Na de twaalfde eeuw werden nog steeds ophogingslagen aangebracht. In de periode van 1150 tot 1250 na Chr. bleek een pakket van 1,4 meter dikte te zijn ontstaan. Daarboven werd een laatste ophogingspakket aangetroffen, waarvan de einddatering rond 1300 ligt. Er zijn diverse funderingen en muurresten aangetroffen, die jonger waren dan de ophogingslagen. De oudste hiervan was de westelijke kopse zijde van een kelder behorend tot het pand Massegast 17. Deze kelder-muur dateert uit de late dertiende of de veertiende eeuw.

2.2 Historische achtergrond

Op korte afstand ten zuiden van het onderzoeksgebied moet in de Romeinse tijd, op de oeverwal van de Rijn, een kampdorp gelegen hebben. Dit was het kampdorp dat ten westen van het Romeinse *castellum* ontstond. De tijdens de hiervoor beschreven onderzoeken meermaals aangetroffen Romeinse vondsten, in situ dan wel als opspit of verplaatst materiaal, zullen voor een belangrijk deel met dit kampdorp verband houden. Met het vertrek van de Romeinen uit het *castellum* rond 270 na Chr. moet ook het kampdorp (grotendeels) verlaten zijn.

In de onmiddellijke omgeving van het onderzoeksgebied nam de activiteit vanaf het midden van de achtste eeuw weer toe. Op de locatie van het voormalige Romeinse kampdorp ontstond rond deze periode een handelswijk. Bij onderzoek aan de funderingen van de Buurkerk in 1933 is aardewerk gevonden dat grotendeels uit de negende eeuw dateert. Enkele fragmenten dateren echter uit de achtste eeuw.¹⁶ Ook bij de kleine opgraving in 1996 op het Buurkerkhof is aardewerk en productieafval van gewebewerking uit dezelfde periode gevonden. De handelswijk is vermoedelijk te vereenzelvigen met het in latere schriftelijke bronnen genoemde 'Stathe', wat zoiets als 'aanlegplaats' betekende.¹⁷ Deze aanlegplaats moet

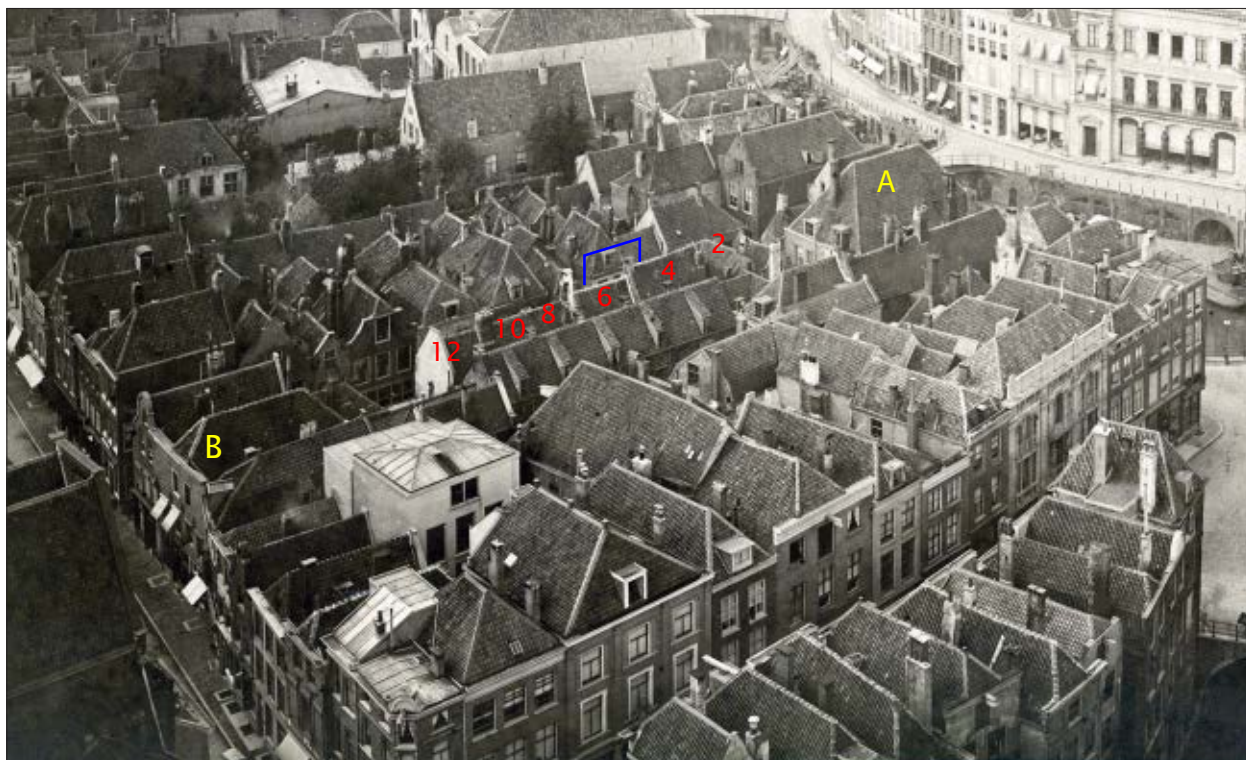
Afb. 2.4 De kadastrale kaart van 1832 met het onderzoeksgebied Oudegracht 163 in groen aangegeven. Met A en B zijn de zogenaamde dubbelhuizen aan respectievelijk de Oudegracht en de Steenweg aangegeven die overbleven als restanten van het Schoonhuis na de sloop van het middendeel in 1614. De pijlen bij A en B wijzen naar de stegen die vermoedelijk overblijfsels zijn van een doorgang over de lengte van het Schoonhuis. (bron: Hisgis.nl)

gezocht worden aan de zuidoever van de Rijn ter plaatse van de huidige Oudegracht. In de Handelswijk werd in de elfde eeuw de Buurkerk als parochiekerk gebouwd, waarschijnlijk als gevolg van een groeiende bevolking in het parochiegebied en de handelswijk in het bijzonder. Mede door de handel ontstond een toenemende welvaart en in de twaalfde eeuw lieten vermogende burgers, Utrecht had inmiddels stadsrechten verworven, huizen van tufsteen bouwen. De resten van het tufstenen huis dat in 1982 werden aangetroffen bij het onderzoek te Choorstraat 7-9 zijn illustratief hiervoor.¹⁸ Vanaf het midden van de dertiende eeuw nam de bouw van huizen met het opnieuw geïntroduceerde baksteen een vlucht.

Een zeer groot gebouw van baksteen, het zogenaamde Schoonhuis, werd in de dertiende eeuw ter plaatse van het huidige perceel Oudegracht 163 opgetrokken. Dit circa 72 meter lange en bijna 10 meter brede gebouw besloeg ook de huidige percelen Oudegracht 165, Steenweg 11 en Steenweg 13 en strekte zich uit tussen de Oudegracht en de Steenweg. Het waren de fundamenteën van dit gebouw die in 1931/32 zijn aangetroffen in de bouwput tussen de Choorstraat en de Massegast en in 1984 in de kelder van Steenweg 11. Op grond van het formaat van de gebruikte bakstenen aangetroffen in de kelder van Steenweg 11 vond de bouw van het Schoonhuis plaats in de tweede helft van de dertiende eeuw.¹⁹ Het Schoonhuis was het enige openbare gebouw tussen de Steenweg en de Oudegracht en bood tot 1537 onderdak aan de raad en

aan de oudermannen van de gilden.²⁰ Daarna kreeg het de functie van koophal tot 1614, toen het middendeel werd afgebroken.²¹ Het lege binnenterrein dat na de sloop ontstond werd in de loop van de tijd grotendeels volgebouwd met zogenaamde kameren, eenkamerwoningen met een zolder. Alleen de delen aan de uiteinden bleven bewaard als zogenaamde dubbelhuizen aan de Oudegracht 163-165 en de Steenweg 11-13 (afb. 2.4 en 2.5). Op de kadastrale kaart van 1832 zijn midden in deze zogenaamde dubbelhuizen stegen weergegeven. Deze stegen vinden vermoedelijk hun oorsprong in de doorgang die in de lengterichting van de koophal, door het midden tussen ingangen aan de Steenweg en de Oudegracht liep.

Het huis op de hoek van de Oudegracht met de Massegast, het meest westelijke deel van het huidige perceel Oudegracht 163, werd in 1514 betrokken door een schoenmaker. Tot 1544 lijkt hier dan sprake te zijn van een schoenmakershal. Later zou dit huis bekend gaan staan als de Vreugdenberg. Richting de Steenweg lagen verder tussen de Massegast en het (voormalig) Schoonhuis kameren.²² Volgens bouwplannen bewaard in Het Utrechts Archief werden deze kameren langs de oostzijde van de Massegast, ter plaatse van het huidige pand Oudegracht 163, in 1893 gesloopt om plaats te maken voor een groot 'magazijn'. Aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw volgde een reeks verbouwingen waarbij het gebouw grotendeels de vorm en indeling kreeg die het in 2017 had.

Afb. 2.5 Uitsnede uit een foto genomen vanaf de dom door G.L. Mulder in 1878. Met A en B zijn de dubbelhuizen aan de Oudegracht en de Steenweg aangegeven. Met rode cijfers zijn de huisnummers weergegeven van de kleine huisjes langs de Massegast die in 1893 gesloopt zouden worden. Ter hoogte van de blauwe lijnen bevond zich ongeveer het onderzoeksgebied. (bron: Het Utrechts Archief cat. 122905 met informatie over de huisnummering van UDS www.documentatie.org)

3 Werkwijze van de civiele aannemer en de begeleiding

Voorafgaand aan het te begeleiden graafwerk zijn 2,0 meter diepe stalen damwanden geplaatst. Deze damwanden zijn neergelaten in smalle, met het graafmachientje gegraven sleufjes. De damwanden omsloten een ruimte van 5,9 x 6,2 meter en het uit te graven oppervlak bedroeg daarmee 36,6 vierkante meter. Al eerder waren schroefpalen ingedraaid die met grout werden gevuld. Deze palen droegen de staalconstructie die de hoog opgaande muren van het pand moest steunen.

Op de muur naast het te graven gat was door de civiele aannemer met verf een markering aangebracht op 5,00 m+NAP. Met behulp van een lijnlaser, genivelleerd op deze markering, werden tijdens het graafwerk de hoogtematen genomen van sporen en vlakken. De ligging van de damwanden is ingemeten ten opzichte van de opgaande muren van het pand. Ten opzichte van de damwanden werd op ieder te documenteren vlak dan weer het meetsysteem aangelegd. Alle vlakken, in totaal drie, zijn getekend op schaal 1:50. De gehele ontgraving binnen de damwanden is daarbij als werkput 1 gedocumenteerd. Op twee locaties waar vanwege muurwerk openingen in de

damwanden zijn gelaten konden twee profielkolommen worden gedocumenteerd van 0,45 en 0,65 meter breed. Deze zijn getekend op schaal 1:20.

Voor het ontgraven van de grond binnen de damwanden werd een kleine graafmachine op rupsbanden gebruikt. De ontgraven grond werd afgevoerd met een loopband. Het laagste punt van deze loopband bevond zich in de zuidoosthoek van de werkput en de graafmachine wierp daar de grond op de band. Langs de zuidrand van de werkput werd de grond door de loopband omhoog getransporteerd naar een kleine container die naast de deuropening op straat in de Masegast stond (afb. 3.1). Omdat de grond in de zuidoosthoek van de werkput op de band gelegd moest worden werd aanvankelijk alleen aan de westkant van de werkput ontgraven. De graafmachine bleef dan op de storthoop aan de oostkant staan. Toen de westkant op de gewenste diepte was werd ook de oostkant op ontgraven waarbij de graafmachine steeds heen en weer moest manoeuvreren en steeds weer over het kort daarvoor aangelegde vlak moest rijden (afb. 3.2). Als gevolg van deze werkwijze is van het tweede vlak alleen

Afb. 3.1 De werkput in de beginfase van de ontgraving. Tegen de achterwand staat de transportband die de grond afvoert naar de straat (Masegast). De foto is genomen naar het zuidwesten.

Afb. 3.2 De werkput in de eindfase van de ontgraving. Het laatste vlak wordt aangelegd en tegen de noordelijke damwand liggen al zware planken waarover de graafmachine weer naar boven moet rijden. De foto is genomen naar het westen.

de westelijke helft gedocumenteerd en moest het derde (laatste) vlak in kleine delen gedocumenteerd worden. De werkput werd uiteindelijk tot 1,9 meter diep ontgraven (tot rond 2,20 m+NAP). Vanaf dit niveau is een handmatige boring tot aan het beddingzand van de Rijn gezet om een idee te krijgen van de diepere bodemopbouw.²³

4 Archeologische begeleiding: sporen, structuren en vondsten

4.1 Vlak 1

Er werd begonnen met het afgraven van de verstoorde bovengrond van puinhoudend zand. Tijdens het afgraven kwam aan de westkant een tegelvloertje (S2) tevoorschijn met daaraan grenzend een fundament (S3). Afgezien van de resten van deze kelder bestond het vlak uit verstoorde grond (S1) (afb. 4.1). Deze verstoring houdt zeer waarschijnlijk verband met sloop- en bouwwerkzaamheden rond 1900.

Kelder S2, S3 en S4

Het vloertje S2 bestond uit plavuizen van verschillende formaten (afb. 4.2). De grotere plavuizen hadden als formaten 19x19x2,7; 19x19x2,3 en 18x18x2,3 centimeter. De kleinere plavuizen waren 12x12x2,5 centimeter. Alle plavuizen waren rood gebakken. De grote plavuizen waren allemaal ongeglazuurd maar tussen de kleine plavuizen bevonden zich ook exemplaren met gele en exemplaren donkerbruine tot zwarte glazuur. De tegelvloer had een onregelmatige hoogte, waarschijnlijk als gevolg van verzakkingen. Het hoogst gemeten punt bevond zich aan de zuidwestkant op 3,42 m+NAP en het laagste punt bevond zich aan de noordoostkant op 3,28 m+NAP. Aan de zuidkant ontbraken een aantal plavuizen maar de ongeveer een centimeter dikke vlijlaag van mortel (S4) onder de plavuizen was hier nog wel bewaard. Aan de oostkant werd de tegelvloer begrensd door een eensteens breed fundamentje (S3). Dit fundamentje bestond uit veelal gebroken, hergebruikte kloostermoppen en was nog twee steenlagen hoog (onderkant op 3,15 m+NAP). Voor de kloostermoppen zijn de formaten 29,5x15x6 en 15x15x7 centimeter gemeten. Tussen de hergebruikte kloostermoppen bevond zich ook een geel IJsselsteentje met formaat 7x7,5x3 centimeter. Als bindmiddel tussen de stenen was zeer zandige kalkmortel gebruikt.

Aan de westkant was de vloer verstoord bij het graven van de sleuf voor de stalen damwand en aan de noordkant bij het graafwerk voor een fundering aan het begin van de twintigste eeuw.²⁴ Van de keldervloer met vlijlaag daaronder (S4) resteerde als gevolg van de verstoringen nog maar een oppervlakte van 3,6 m². Het oostelijk aangrenzende muurtje S3 was over een lengte van 1,21 meter bewaard. Deze kelder hoorde bij het een klein huisje, destijds Masegast 6, dat in 1893 gesloopt is. Gezien het gebruik van IJsselsteentjes zal de bouw van het fundamentje S3, en daarmee van de kelder als geheel, op zijn vroegst in de zeventiende eeuw dateren.

4.2 Vlak 2

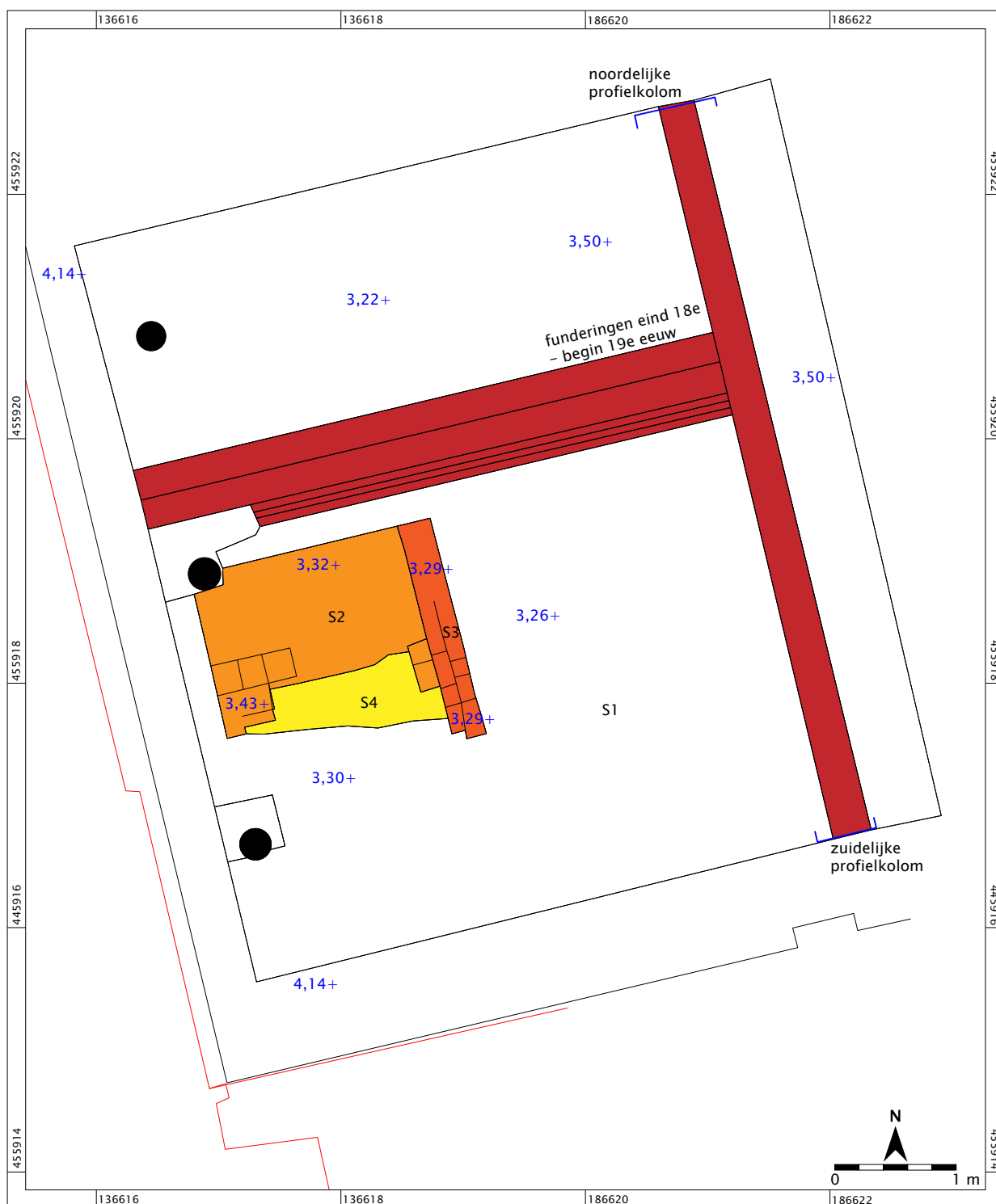
Omdat de graafmachine aan de oostkant van de werkput moest blijven staan werd in eerste instantie alleen aan de westkant verder ontgraven. Op een diepte van ongeveer 1,5 meter (2,70 tot 2,45 m+NAP) begonnen zich hier sporen af te tekenen (afb. 4.3, afb. 4.4). In de zuidwesthoek bestonden deze sporen uit de ophogingslaag S8 en een vermoedelijke greppel S5 die de ophogingslaag doorsneed. In de noordwesthoek van de werkput bestond het vlak uit jongere sporen die de ophogingslaag en de greppel verstoorden. Het grootste deel van het vlak werd hier in beslag genomen door S10 dat bestond uit gebroekte venige klei met daarin wat mortel en baksteenfragmenten. Vanwege de omvang van dit spoor, waarschijnlijk een grote kuil, werd besloten te wachten met couperen tot het volgende vlak (circa 25 centimeter dieper). Het spoor S7 langs de zuidwestkant van S10 kan gezien worden als een wat mortelrijkere vulling van dezelfde kuil. Het fundament S9 doorsneed S10 en was slechts over 1,30 meter bewaard omdat het verstoord werd door een kuil die verband hield met de sloop- en bouwwerkzaamheden rond 1900. Een andere kuil (S6) deed gezien de losse structuur van de vulling relatief jong aan. Ook voor deze kuil werd besloten nog niet op het niveau van vlak 2 te couperen om schade aan het diepere vlak te voorkomen.

Greppel S5

Deze vermoedelijke greppel van 1,0 meter breed was slechts over een lengte van 1,33 meter bewaard in het vlak (afb. 4.5). Het is daarom niet met zekerheid te stellen dat het ook werkelijk een greppel betrof. In de coupe bleek dat S5 in vlak 2 nog maar 20 centimeter diep was en een vlakke bodem had. De vulling bestond uit donkerblauwgrijze sterk zandige klei (Kz3) dat slechts zwak humeus was. Uit het zwak humeuze karakter van de vulling is af te leiden dat dit diepste niveau van het spoor niet lang heeft opengelegen. Plantaardig materiaal heeft zich niet kunnen verzamelen op de bodem. Hetzelfde geldt ook voor artefacten; zorgvuldig zoeken in de vulling heeft slechts vier botfragmenten en drie aardewerkscherfjes opgeleverd. Het aardewerk dateert uit de elfde of de twaalfde eeuw.

Ophogingslaag, S8

Deze ophogingslaag van sterk siltige klei (Ks4) was sterk humeus, zelfs weinig van karakter zoals gebruikelijk bij middeleeuwse ophogingslagen in de binnenstad. Het veen zal waarschijnlijk van buiten de stad zijn aangevoerd. Bij

Afb. 4.1 Vlak 1 met de hoogtematen in meters NAP.

Afb. 4.2 De restanten van de kelder in vlak 1. De foto is genomen naar het zuiden.

het met de graafmachine verdiepen naar vlak 3 zijn uit deze ophogingslaag drie aardewerkfragmenten verzameld die uit de elfde of de twaalfde eeuw dateren.

Kuil S6

De vulling van de deze kuil had in vlak 2 een heterogeen karakter en bestond uit donkergrijze sterk zandig klei (Kz3) met daarin baksteenfragmenten, mortelbrokjes en veel brokken lichtblauwe klei. In deze vulling werd slechts een aardewerkfragment aangetroffen dat uit de tweede helfte van de veertiende of de vijftiende eeuw dateert. De kuil met een lengte van 2,00 meter en een breedte van 1,23 meter was min of meer rechthoekig met afgeronde hoeken. In vlak 3 kwam deze kuil later weer terug als S11, een rechthoekige kuil met zandige vulling. Deze zeer zandige vulling maakt het wel waarschijnlijk dat de kuil na de middeleeuwen te dateren is. Zand was in de middeleeuwen te kostbaar om zo maar in een kuil te gooien. Uit de stratigrafische relatie met de kelderresten (S2, S3 en S4) blijkt wel dat de kuil ouder moet zijn dan de kelder.

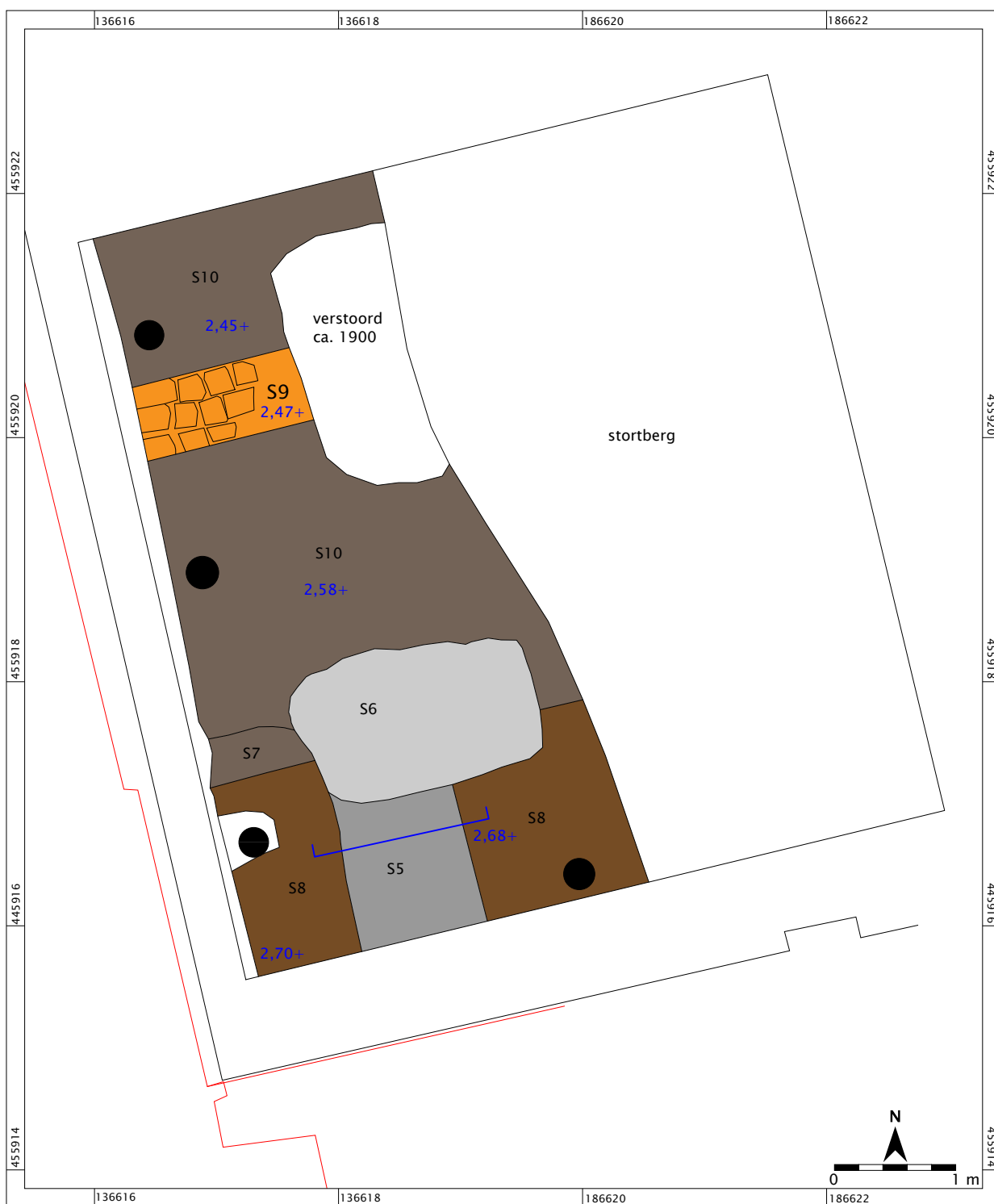
Fundament S9

Dit fundament was slechts over een afstand van 1,30 meter bewaard omdat het werd verstoord door een rond 1900 ingegraven kuil. De breedte van het fundament was 60 centimeter (afb. 4.6). Het bestond uit fragmenten van

hergebruikte kloostermoppen met een dikte van 7 centimeter. Deze steendikte was gebruikelijk in de veertiende eeuw maar omdat het hergebruikt materiaal betreft kan het fundament ook aanzienlijk later gebouwd zijn. Zeer waarschijnlijk is dit het fundament van de scheidingswand tussen twee huisjes, destijds Massegast 4 en 6, die hier tot de sloop in 1893 stonden (zie afb.2.4 en 2.5). In een kijkgat gegraven aan de kopse kant, in de verstoring, werd duidelijk dat het fundament dieper doorliep en in het volgende vlak weer tevoorschijn zou komen.

4.3 Vlak 3

Nadat het grootste deel van de bult grond die in de oosthelft van de werkput lag via de transportband was afgevoerd kon naar het diepste niveau worden ontgraven. Het vlak op het uiteindelijke ontgravingsniveau, op een diepte van 1,9 meter (rond 2,20 m+NAP), is gedocumenteerd als vlak 3 (afb. 4.7, afb. 4.8). De graafmachine moest nu steeds heen en weer manoeuvreren om de uitgegraven grond op de loopband te kunnen storten. Eerst werd in de noordoosthoek van de werkput grond ontgraven en afgevoerd. Hier werden op circa 40 centimeter boven vlak 3 de nog in situ aanwezig kloostermoppen van de westgevel van het Schoonhuis geraakt (S14). Deze

Afb. 4.3 Vlak 2 met de hoogtematen in meters NAP.

Afb. 4.4 De zuidwesthoek van vlak 2. De foto is genomen naar het zuidwesten.

Afb. 4.5 De coupe door de greppel S5. De foto is genomen naar het zuiden.

Afb. 4.6 Het fundament S9 in vlak 2. De foto is genomen naar het westen.

kloostermoppen moesten weer met grond worden bedekt omdat de graafmachine hier moest staan om aan de westkant van de werkput te kunnen ontgraven. Op dit niveau, eigenlijk het niveau van vlak 2, kon daarom in de oosthelft van de werkput geen vlak gedocumenteerd worden.

Bij het ontgraven aan de westkant kwamen sporen die al in vlak 2 gedocumenteerd waren weer tevoorschijn. Omdat meestal niet meteen duidelijk was of het ook echt dezelfde sporen betrof zijn in vlak 3 vaak nieuwe spoornummers gegeven.

- De kuil S6 had in vlak 3 een vulling van lichtgrijs zand met veel mortelgruis. In vlak 3 is deze kuil S11 genoemd.
- De grote kuil S7/S10 tekende zich in vlak 3 af als donkerbruin veen met twijgjes (S17) en enige klei met kleibrokken (S18). Langs de rand aan de oostkant bevond zich de vulling S16 met mortelgruis.
- Het ophogingspakket dat in de zuidwesthoek van vlak 2 als S8 gezien was bestond hier uit kleiige lagen met verschillende hoeveelheden veen S19, S20 en S21.
- Het fundament S9 heeft hetzelfde spoornummer gekregen als in vlak 2.

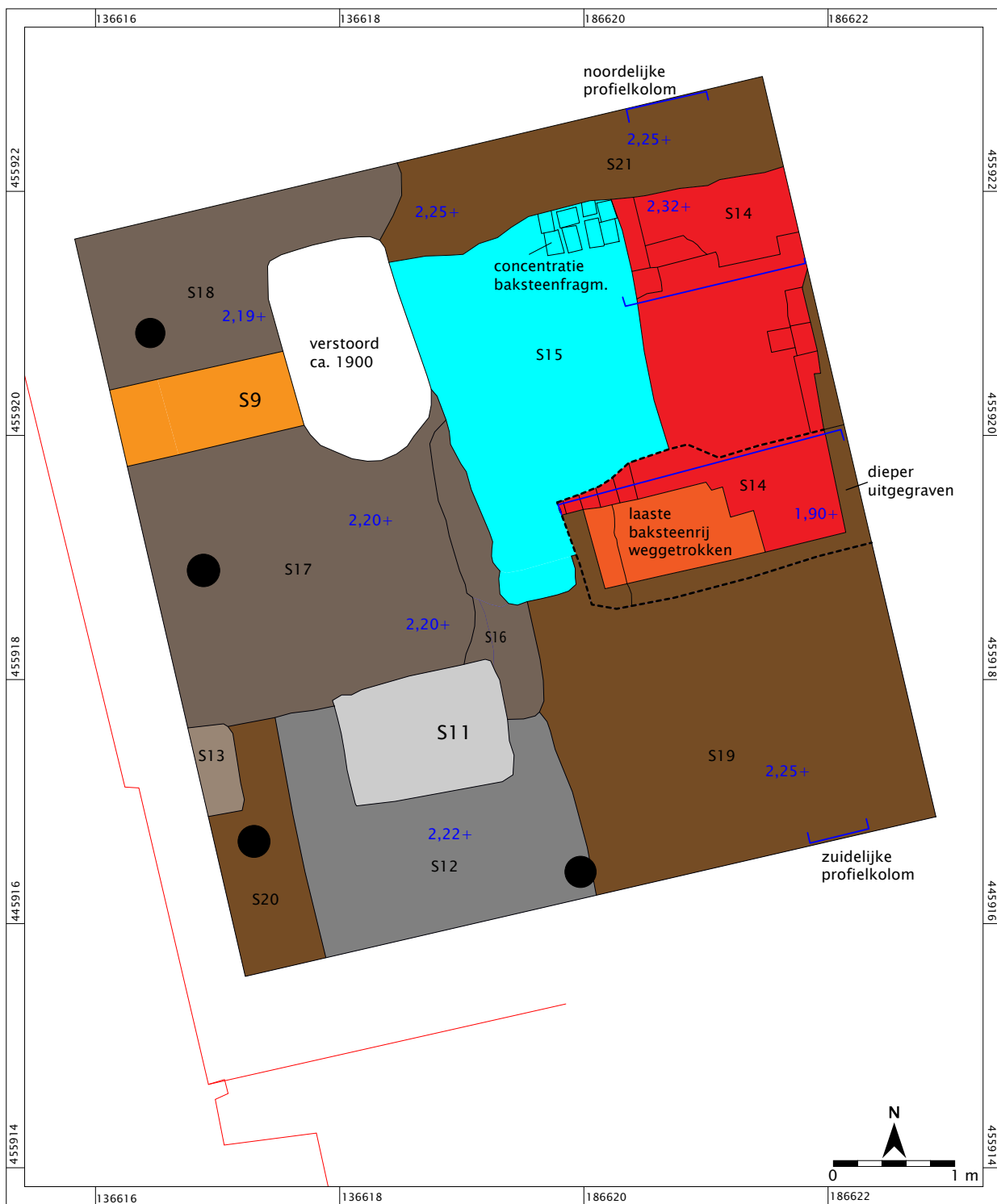
Nadat de westelijke helft van de werkput op diepte was gebracht en gedocumenteerd werd de oostelijke helft ontgraven. Tijdens het graafwerk moest hier het fundament van het schoonhuis (S14) steeds in delen gedocumenteerd worden. Dit omdat de vrijgegraven grond steeds heen en weer verplaatst moest worden en omdat de graafmachine vaak op het pas aangelegde vlak moest gaan staan. Omdat op vlak 3 een betonvloer gestort zou worden moest dit vlak intact blijven. Substantieel graafwerk voor bijvoorbeeld coupes of het afwerken van sporen was dan ook niet meer mogelijk. Een uitzondering vormde een 35 centimeter diep, rechthoekig gat van 2,35 x 1,0 meter dat gegraven werd om een betonfundering voor een steunpilaar te plaatsen.

Greppel? S12

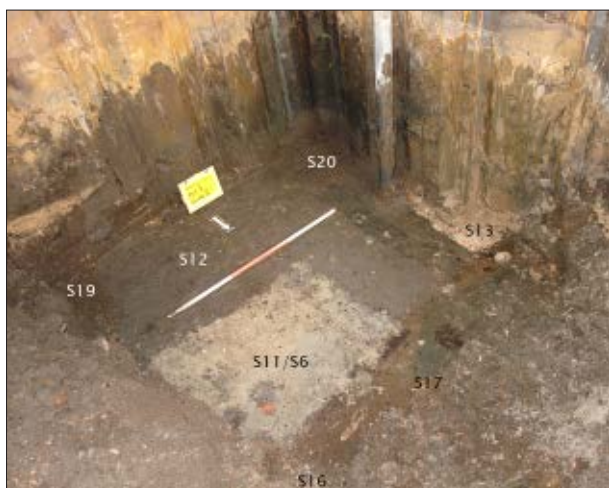
Omdat het niet meer mogelijk was dit spoor te couperen en omdat dit spoor tussen de zuidelijke damwand en de grote kuil S17/18 slechts over 2,0 meter bewaard was valt er weinig te zeggen over de aard en de datering. Omdat S12 precies onder het vermoedelijk als greppel te interpreteren S5 van vlak 2 lag is de verleiding groot om in S12 een voorganger van S5 te zien. Bij een continuïteit in percelering werden greppels vaak op dezelfde plaats gegraven.

Fundament van het Schoonhuis, S14

In vlak 3 bevond zich een poer van het fundament met een lengte van 3,16 meter (afb. 4.9, afb. 4.10). Aan de oostrand werd de poer net geschampt door de damwand die voor aanvang van het graafwerk was geplaatst. In het gat dat gegraven werd voor de betonfundering van de nieuwe steunpilaar was te zien dat de ophogingslaag hier niet vergraven was. De damwand is hier op het niveau van vlak 3 dus de grond ingedrukt zonder een sleuf te graven.

Afb.4.7 Vlak 3 met de hoogtematen in meters NAP.

Afb.4.8 De zuidwesthoek van vlak 3. De foto is genomen naar het zuidwesten.

De oostelijke rand van de poer die te zien was in vlak 3 was dus ook de werkelijke zijkant ervan.

Aan de westkant van de poer was de zijkant niet te bepalen omdat zich hier een grote kuil bevond (S15). Door de vorm en ligging van deze kuil is het waarschijnlijk dat deze kuil verband hield met afbraak van de poer. Mogelijk is deze kuil gegraven bij de sloop van het Schoonhuis in 1614. Een andere mogelijkheid is dat het een wat jonger zogenaamd uitbraakspoor betreft, bedoeld om bakstenen te verzamelen voor hergebruik. Aardewerkscherven uit de kuil zijn in ieder geval in de zeventiende eeuw te dateren.

Bij het graven van het gat voor de nieuwe steunpilaar door de uitbraakkuil (S15) werd duidelijk dat de poer breder was dan zichtbaar in vlak 3. De onderste laag van de poer was onderin de uitbraakkuil tot een breedte van 2,25 meter bewaard. De poer moet minimaal een breedte van 2,25 meter hebben gehad. Als de kuil S15 inderdaad alleen bedoeld was om bakstenen uit de poer te slopen kan de westrand van deze kuil wel eens overeengekomen zijn met de zijkant van de oorspronkelijke poer. In dat geval kan de poer aan de onderkant zelfs circa 3,0 meter breed geweest zijn.

De hoogst bewaarde kloostermoppen van de poer bevonden zich op 2,64 m+NAP, vijf steenlagen boven vlak 3. De bovenste drie van deze steenlagen bestonden uit metselwerk van complete kloostermoppen met een formaat van 33,5/34x15.5/16,5x8 centimeter. De lagen daaronder waren los gestapeld (onder 2,38 m+NAP). In deze lagen waren nogal wat gebroken bakstenen verwerkt evenals bakstenen die minder fraai gevormd waren, de zogenaamde tweede keuze. De onderkant van de poer kon gedocumenteerd worden in het gat dat gegraven werd voor de nieuwe steunpilaar en bevond zich op 1,82 m+NAP (vijf steenlagen onder vlak 3).

Afb. 4.9 De noordwesthoek van vlak 3 met daarin een groot deel van de poer S14. Het betreft hier vooral gebroken bakstenen. De foto is genomen naar het zuiden.

Afb. 4.10 Voor een nieuw aan te brengen steunpilaar is door de poer S14 een 35 centimeter diep gat gegraven waarin de opbouw van de diepste vijf baksteenlagen te zien is. Op de bodem van het gat is de onderste steenlaag van S14 nog deels aanwezig (steenlaag 1). Links daarvan, onder de noordpijl, zijn de laatste stenen al door de graafmachine weggetrokken. In de coupe achter de jalon zijn de tweede tot en met de vijfde steenlaag te zien. Hoewel hier veel complete stenen gebruikt zijn betreft het over het algemeen slecht gevormde exemplaren. De foto is genomen naar het noorden.

4.4 Profielkolommen

Bij het ingraven van de damwanden zijn ter plaatse van een fundering van rond 1900 geen wandpanelen geplaatst. Na de afbraak van deze fundering bleven zo in de noordelijke en de zuidelijke damwand openingen achter waar profielkolommen konden worden gedocumenteerd. De noordelijke profielkolom was verstoord tot een diepte van 2,65 m+NAP (40 centimeter boven vlak 3) (afb. 4.11). Deze diepte komt overeen met het niveau waarop de hoogste bakstenen van de poer S14 bewaard waren gebleven binnen de werkput. Onder de verstoring bevonden zich de kleiige lagen van het ophogingspakket. In de zuidelijke profielkolom liep het gesloopte fundament van rond 1900 door tot het niveau van vlak 3 en waarschijnlijk nog dieper (afb. 4.12). Voor de bouw van de onderste meter van dit fundament zijn kloostermoppen gebruikt die waarschijnlijk afkomstig waren van de fundering van het Schoonhuis. Ten oosten van het jonge fundament bevond zich zand met mortel. Ten westen van dat fundament was vanaf 2,85 m+NAP tot het niveau van vlak 3 een smalle strook van het ophogingspakket zichtbaar in de profielkolom.

4.5 De oostelijke zijgevel van het Schoonhuis

Als gevolg van de sloop- en bouwwerkzaamheden in het pand was in de ruimte waar de graafwerkzaamheden plaatsvonden een halfsteense klampmuur die tegen de oostelijke zijmuur stond ingestort. Achter de klampmuur was de bovenkant van het fundament en de overgang naar het opgaande deel van de oostelijke zijgevel van het Schoonhuis tevoorschijn gekomen over een lengte van 7,50 meter (afb. 4.13). Binnen dit deel van het fundament bevonden zich de bovenste delen van twee funderingsbogen. De noordelijke funderingsboog was verzakt en van de zuidelijke funderingsboog ontbrak een groot deel. De bovenkanten van de funderingsbogen moeten ongeveer op 4,56 m+NAP gelegen hebben.

Het muurwerk is onderzocht door een bouwhistoricus H. Hundertmark van de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht (afb. 4.14). Uit het onderzoek bleek dat het muurwerk zich in zeer slechte staat bevond. Vanuit het buurpand Oudegracht 167 bleek de muur aan de achterzijde te zijn afgekapt. De oorspronkelijk ruim een meter dikke muur was daardoor nog maar eensteens dik en plaatselijk, bij de funderingsbogen, zelfs halfsteens dik.

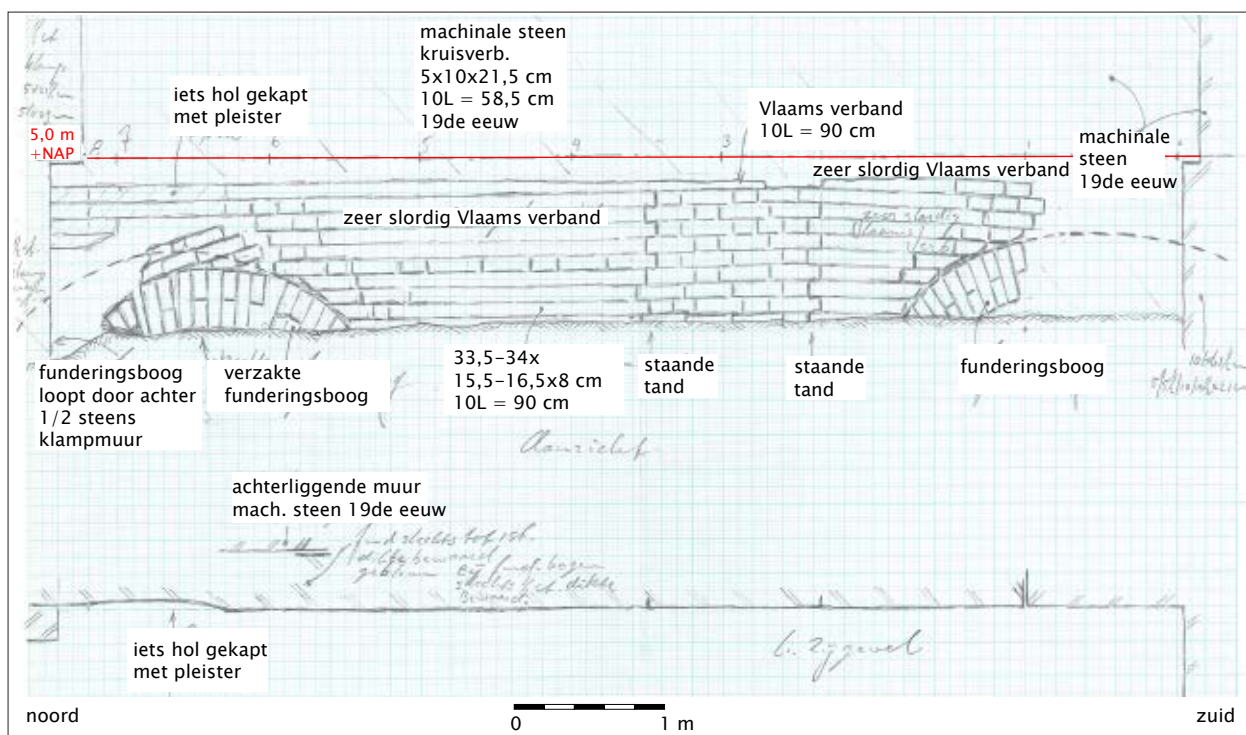
Afb. 4.11 De noordelijke profielkolom. De foto is genomen naar het noorden.

Afb. 4.12 De zuidelijke profielkolom. De foto is genomen naar het zuiden.

Afb. 4.13 Overzicht van de oostelijke zijgevel van het Schoonhuis, onder de stalen balk waar met rode verf op geschilderd is. De onderkant van deze balk bevindt zich op 5,00 m+NAP. Links is een deel van de funderingsboog ingestort en de muur van het buurpand uit de late negentiende-eeuw is erachter tevoorschijn gekomen. De foto is genomen naar het zuidoosten.

Afb. 4.14 Bouwhistorische opname van de oostelijke zijgevel van het Schoonhuis. Tekening: H. Hundertmark, afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht.

De gebruikte bakstenen waren van hetzelfde formaat als die van S14, de poer van het westelijke fundament, namelijk 33,5/34x15,5/16,5x8 centimeter. De tienlagenmaat bedroeg 90 centimeter. Het metselwerk was uitgevoerd in Vlaams verband. Dit verband was echter zeer slordig uitgevoerd, met uitzondering van een 1,20 meter lang stuk tussen twee zogenaamde staande tanden. Boven de noordelijke funderingsboog was vanuit de binnenkant van het Schoonhuis de muur iets hol gekapt en van pleisterwerk voorzien. Dit zou misschien verband kunnen houden met een haardschouw.

4.6 Bodemopbouw

Het huidige maaiveld in de Massegast ligt rond 5,15 m+NAP. In de dertiende eeuw zal het maaiveld niet veel lager hebben gelegen. Ervan uitgaande dat bij de bouw van het Schoonhuis de funderingsbogen zich net onder het maaiveld bevonden zal de toenmalige maaiveldhoogte rond 4,60 m+NAP hebben gelegen. Sinds de dertiende eeuw is het maaiveld in de Massegast dus ongeveer 55 centimeter gestegen.

In werkput 1 was het ophogingspakket dat ouder was dan het schoonhuis bij sloop- en bouwwerkzaamheden in de negentiende en de twintigste eeuw verstoord. In vlak 1 (rond 3,3 m+NAP) waren de ophogingslagen nog niet te zien. Op het niveau van vlak 2 (hoogste punt 2,70 M+NAP) was het ophogingspakket zichtbaar en dit bleef

Boring 1 Oudegracht 163					
Maaiveld is vlakniveau, circa 2,25 m + NAP					
26-6-2017					
cm-mv	m+NAP	Hoofdbestanddeel	Bijmengingen en kleur	Opmerkingen	Interpretatie
0-45	2,25 tot 1,80	veen	matig houthoudend, donker bruinzwart	onderin iets kleibrokken	opgebracht
45-95	1,80 tot 1,30	klei sterk siltig	met veenbrokken, iets houtskool, licht grijsbruin, donkerbruin gevlekt	enkele fosfaatvlek	opgebracht, gemengd met bovenliggende laag
95-100	1,30 tot 1,25	klei sterk siltig tot licht zandig	licht grijsbruin	in de top fosfaatvlekken	oeverafzetting
100-150	1,25 tot 0,75	klei licht zandig	licht grijsbruin	enkele fosfaatvlek	oeverafzetting
150-225	0,75 tot 0	klei matig zandig	met enkel zandlaagje, lichtgrijsbruin		oeverafzetting, fining upwards
225-227	0 tot -0,02	zand matig fijn, matig siltig	iets roestvlekken? Grijsbruin	door grondwater niet meer omhoog, boorgat loopt vol	waarschijnlijk beddingzand

Tabel 4.1 Boorbeschrijving.

zo tot het diepst ontgraven niveau in vlak 3, in de kuil voor de nieuwe steunpilaar (1,80 m+NAP). Het ophogingspakket bestond uit lagen klei met een meer of minder venig karakter. Dit is in de binnenstad van Utrecht de algemene, typische verschijningsvorm van middeleeuwse ophogingspakketten. Opmerkelijk was wel dat zich in het ophogingspakket binnen de werkput aanzienlijk minder vondstmateriaal bevond dan gebruikelijk.

Om een idee te krijgen van de bodemopbouw onder het diepste vlak in de werkput is vanaf 2,25 m+NAP met de hand een grondboring gezet door senior KNA prospector M. Arkema van de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht. Uit de boring bleek dat tot 1,30 m+NAP de bodem nog steeds uit het ophogingspakket bestond (tabel 4.1). Onder het ophogingspakket bevond zich een natuurlijke oeverafzetting van sterk siltige klei die naar beneden toe steeds zandiger werd. Deze oeverafzetting was te volgen tot 0,0 NAP. Dieper kon niet geboord worden als gevolg van grondwater. Op 0,0 NAP bevond zich een overgang naar fijn zand. Dit zand was waarschijnlijk de top van het beddingzand van de Rijn.

4.7 Vondsten

Tijdens het onderzoek zijn weinig vondsten gedaan. In totaal zijn acht aardewerkscherven, drie stukken dierlijk bot en een brok natuursteen verzameld (tabel 4.2). Gezien de zeer geringe hoeveelheid dierlijk bot en het natuursteen zijn deze vondstcategorieën niet aan een archeologisch specialist voorgelegd. De hoeveelheid vondsten is met name voor de ophogingslagen opvallend gering. De manier van ontgraven waarbij het verzamelen van vondsten zeer moeilijk was heeft hier zeker aan bijgedragen. De verzamelde aardewerkfragmenten zijn weergegeven in tabel 4.2. Het aardewerk uit het ophogingspakket en de greppel S5 bestond uit kleine scherven die niet scherper te dateren waren dan de elfde en/of twaalfde eeuw. Een bodemfragment van Pingsdorfaardewerk uit de ophogingslaag S8 was zeer hard gebakken en donker van kleur. Het aandeel hard gebakken Pingsdorf neemt toe in de loop van de twaalfde eeuw, maar aan een enkel hard gebakken fragment is geen daterende waarde toe te kennen. Aan een oorfragment van een Pingsdorfpot uit de greppel S5 bevond zich een klein stukje van de rand. Het leek om een blokvormige rand te gaan welke globaal in de elfde of de vroege twaalfde eeuw te dateren is. Omdat bij het aandrukken van het oor tegen de rand deze laatste vaak vervormde is het echter zeer onzeker of het hier wel echt een dergelijke randvorm betreft. Het natuursteen bestond uit een brok fijnkorrelig lichtgrijs zandsteen dat geen bewerkingssporen laat zien. Het is aangetroffen in de mogelijke greppel S12 (vlak 3) dat stratigrafisch gezien waarschijnlijk uit de elfde of de twaalfde eeuw dateert. Het brok natuursteen kan echter

vnr.	spoor	mae	w	r	b	oor	baksel	vorm	type	datering	AARDEWERK bakselbeschrijving	oppervlak	gewicht (gr.)	opmerking
1	8	1	1				bg			1000-1300	blauwgrijs		4,1	vermoedelijk Paffrath
1	8	1	1				pi			1000-1200			3,7	
1	8	1			1		pi	pot		1000-1200			22,2	zeer hard donker baksel
2	5	1	1				pi			1000-1200			2,6	lichtbruin baksel met donkerbruine ijzerengobe versiering, fragment te klein om motief te herkennen
2	5	1	1				pi			1000-1200			4,8	hard baksel, grijsbruin
2	5	1			1		pi			1000-1200			13,4	ooraanzet aan rand, onvoldoende van rand bewaard om vorm te herkennen, lijkt echter blokvormig te zijn, voor midden 12de eeuw?
3	6	1			1		s1	kan		1350-1500	steengoed ongeglazuurd		78,2	met standing en deel van wand, oranje vlekken op standing, geknepen standing in typisch late vorm
4	15	1	1				w	kop	2	1600-1700	witbakend	groene glazuur binnen en buiten	60,1	rand met groot deel van wand, toewijzing aan kop-2 niet helemaal zeker door ontbreken oor en bodem
4	15	1	1				r	pis	5	1575-1650	roodbakend	geelbeige glazuur binnen en buiten	39,1	
TOTAAL		9	4	2	2	1							206,0	
NATUURSTEEN														
5	12	1											1196,9	fijnkorrelig zandsteen
DIERLIJK BOT														
6	5	3											166,6	1 fragm. schouderblad: 2 x pijpbeen (poot) van middelgroot-groot zoogdier

Tabel 4.2 Overzicht van de vondsten per vondstnummer/spoor.

al ruim daarvoor, mogelijk zelfs in de Romeinse tijd, naar Utrecht geïmporteerd zijn.

Het dierlijk bot is aangetroffen in de greppel S5 en was afkomstig van een middelgroot tot groot zoogdier. Het betreft een deel van een schouderblad en twee delen van pijpbeenderen (poten). Het bot is aangetroffen in de greppel S5 die gezien het erin aangetroffen aardewerk en de stratigrafische locatie in de elfde of twaalfde eeuw te dateren is. De twee scherven uit de vermoedelijke uitbraakkuil S15 van en kop (w-kop-2) en een pispot (r-pis-5) als datering respectievelijk 1600-1700 en 1575-1650. De datering van deze scherven komt overeen met het tijdstip van afbraak van het Schoonhuis (1614).

5 Synthese

Tijdens het onderzoek was het door de werkwijze met vooraf ingegraven damwanden niet mogelijk om profielen te documenteren. Alleen twee weinig informatieve profielkolommen die grotendeels verstoord werden door vrij recent muurwerk zijn gedocumenteerd. In de ophogingslagen die in vlak 2 en vlak 3 te zien waren bevond zich zeer weinig aardewerk waardoor ook een periodisering binnen het gedocumenteerde ophogingspakket niet mogelijk is. Met een handboor konden wel de top van de natuurlijke oeverafzettingen en de top van het beddingzand onder het diepste vlak vastgesteld worden op respectievelijk 1,30 m+NAP en 0,0 NAP. De bodemopbouw in grote lijn kan dus wel vergeleken worden met de bodemopbouw zoals die is vastgesteld bij onderzoeken in de directe omgeving (afb. 5.1, zie ook paragraaf 2.1 en afb. 2.1).

Op het Buurkerkhof (opgraving 1996) bevond de top van het beddingzand zich op 1,00 m+NAP. Bij het booronderzoek binnen het pand Steenweg 17 is de top van het beddingzand in twee boringen aangetroffen. In de zuidelijke boring zat het zand op 0,75 m+NAP en in de noordelijke boring, bijna ter hoogte van het onderzoeksgebied Oudegracht 163, zat dit op 0,04 M+NAP. In deze waarnemingen liet de top van het beddingzand een te verwachten daling zien richting de voormalige restgeul van de Rijn, thans Oudegracht. Op 20 meter ten oosten van het onderzoeksgebied, in de bouwput van Vroom en Dreesman (Choorstraat 7-9, 1931/32), is het niveau van het zand minder eenvoudig te verklaren. Hier is in de diep uitgegraven putringen voor de nieuwe funderingen de top van het zand gedocumenteerd op 1,80 m+NAP. Deze hoogte 1,80 m+NAP komt wel overeen met de top van het zand op 12 meter van de rooilijn van Steenweg 61 (Opgraving Hema 1976/77). Deze laatste waarneming lag echter op minstens 120 meter WZW van Oudegracht 163.

In het zand langs Choorstraat 7-9 bevond zich een kleiige laag met Romeins vondstmateriaal die sterk naar het noorden daalde. Het laagste punt van deze laag lag op 0,20 m+NAP in een putring op 18 meter ten oosten van de werkput van Oudegracht 163. Het hoogste punt van de laag was waargenomen in de zuidelijke wand van de bouwput op 1,40 m+NAP. Deze vondstlaag werd weer afgedekt door een laag zand van 0,85 meter dik. Een andere opmerkelijke waarneming die in 1931/32 gedaan is betreft de laag van veldkeien in de uiterste noordwesthoek van de bouwput. Deze veldkeien lagen op een diepte van 6,10 meter onder maaiveld (rond 0,9 m-NAP) en op zeer korte afstand (1,3 meter) van de werkput van

Oudegracht 163. De mogelijkheid bestaat dat deze laag met veldkeien zich verder naar het noorden uitstrekte en ook, op een diepte van iets meer dan 3 meter, onder vlak 3 van Oudegracht 163 lag. Hoe deze veldkeien geïnterpreteerd moeten worden is niet duidelijk, maar te denken is aan een oeverversteving uit de Romeinse tijd. Gezien de grote diepte (0,9 m-NAP) betreft het in dat geval keien die onder water gelegen zullen hebben. 34 meter naar het noordoosten is in een van de putringen eveneens een laag met veldkeien waargenomen op een hoger niveau (0,1 m-NAP), in combinatie met 'een steenen pot'. Over de aard van de pot is niets bekend maar het niveau van de veldkeien komt ongeveer overeen met die van de laag met Romeins vondstmateriaal.

De top van de oeverafzettingen (lichte klei/zavel) is bij verschillende onderzoeken waargenomen op niveaus die redelijk met elkaar overeenkomen tussen 1,1 en 1,4 m+NAP. Afwijkend hiervan is de veronderstelde top van de oeverafzetting rond 2,0 m+NAP zoals die werd aangenomen bij het onderzoek in de kelder van Oudegracht 167. Hier betrof het een gereconstrueerde hoogte omdat de bovenkant van de oeverafzettingen ontbrak. Het onderzoek in het Buurkerkhof van 1996 heeft echter laten zien dat ook een niveau met Karolingisch vondstmateriaal weer werd afgedekt door een schone kleilaag tussen 2,15 en 2,25 m+NAP. In de bouwput van de Hema (1977) is langs de Oudegracht ook gezien dat een Karolingisch spoor werd afgedekt door schone klei, hier echter aanzienlijk lager rond 0,0 NAP. In de omgeving is dus kennelijk rekening te houden met oeverafzettingen uit verschillende perioden op sterk wisselende hoogtes.

De middeleeuwse ophogingspakketten van veen en klei konden met name bij de onderzoeken van Steenweg 17 en het Buurkerkhof worden onderverdeeld in verschillende fasen. De verschillende ophogingsfasen zoals vastgesteld bij het onderzoek van Steenweg 17 kan mogelijk in grote lijn ook voor het ophogingspakket van Oudegracht 163 opgaan, gezien de geringe afstand tussen beide onderzoeksgebieden. Omdat de ophogingspakketten voor een groot deel uit veen bestaan moet echter rekening worden gehouden met een aanzienlijke inklink van het veen door oxidatie en het gewicht van de hoger erop liggende lagen.

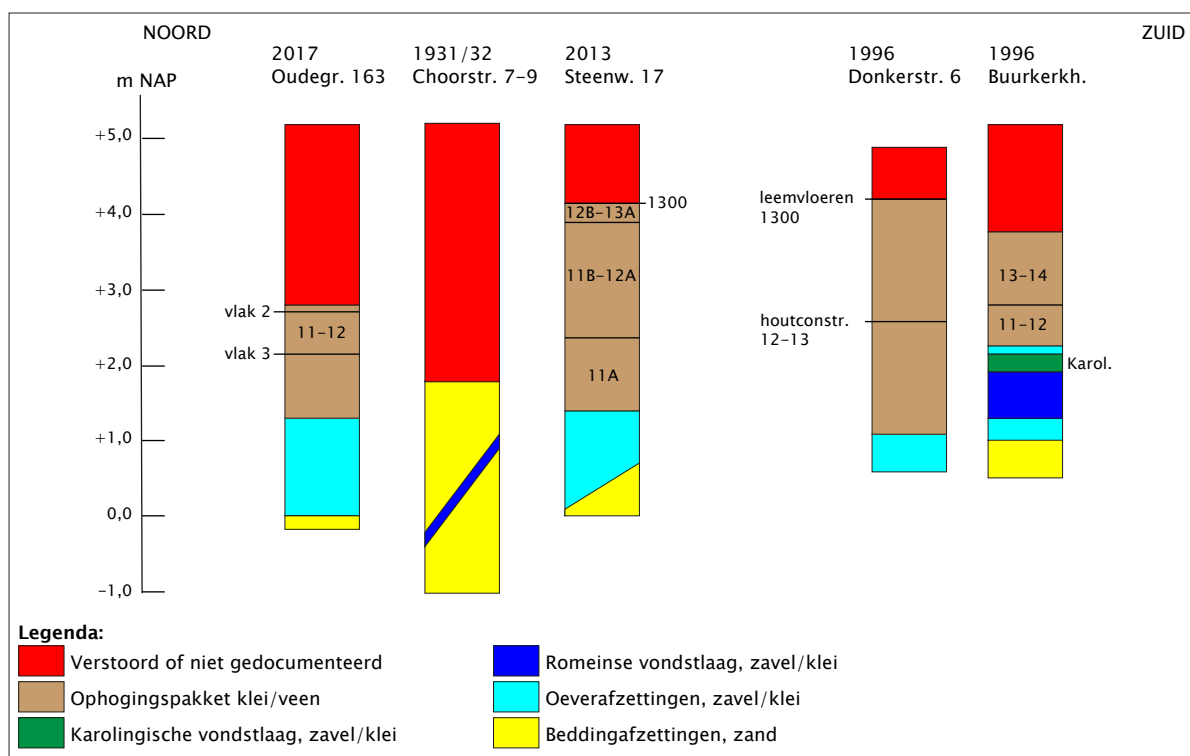
De inklink van de ophogingspakketten kan (deels) verantwoordelijk zijn voor de verschillen in de vastgestelde maaiveldhoogtes ten tijde van de bouw van het Schoonhuis in de tweede helft van de dertiende eeuw.

In paragraaf 4.6 was al vastgesteld dat afgaand op de hoogte van de funderingsbogen het maaiveld ter plaatse van het Schoonhuis minimaal op 4,6 m+NAP gelegen moest hebben. Op de onderzoekslocatie Steenweg 17 is voor het eind van de dertiende eeuw een maaiveldhoogte rond 4,15 m+NAP vastgesteld. Op een vergelijkbare hoogte van 4,2 m+NAP zijn bij het onderzoek aan de Donkerstraat 6, leemvloeren van rond 1300 aangetroffen. Aan de hand van de funderingen van de Buurkerk is bij het onderzoek aan de Choorstraat 29-31 het maaiveld van 1279 op ongeveer 4,0 m+NAP bepaald. In dit laatste geval zal er ook echt een verschil in maaiveld van minimaal 0,6 meter bestaan hebben tussen beide locaties omdat latere inklink van de bodem geen vertekenend beeld gegeven kan hebben bij het bepalen van de vroegere maaiveldhoogte. Dit hoogteverloop van het maaiveld, tegengesteld aan het hoogteverloop van de natuurlijke ondergrond, werd veroorzaakt door de ophogingen voorafgaand aan de tweede helft van de dertiende eeuw.

Bij de bouw van het Schoonhuis is gebruik gemaakt van een fundering met funderingsbogen. Een belangrijk voordeel van het gebruik van funderingsbogen is, afgezien van een besparing op graafwerk, grondafoer en steengebruik, dat een stabielere fundering te realiseren is op een instabiele ondergrond. Dit kan door met de bogen 'zwakke' plekken in de bodem te overbruggen en door de poeren waar nodig extra zwaar uit te voeren. Onder de fundering van het Schoonhuis bevonden zich de venige ophogingslagen en de kleiige oeverafzettingen. Dat bij de bouw van het Schoonhuis inderdaad zwakke plekken gemeden zijn met behulp van de funderingsbogen is

mogelijk af te leiden aan de niet symmetrische uitleg van de fundering (afb. 5.2). De poer in werkput 1 en de poer van de tegenoverliggende oostgevel lagen bijvoorbeeld niet recht tegenover elkaar. Ook moet de afstand tot de volgende, zuidelijk gelegen poer aanzienlijk groter zijn geweest dan de 1,92 meter die in 1931 was opgemeten tussen de poeren van de oostgevel. Bij de bouw van de fundering heeft men zich dus niet aan een strak plan gehouden en is men vermoedelijk met een flexibele instelling te werk gegaan om problemen die zich voordeden in de ondergrond op te kunnen lossen.

In de werkput van Oudegracht 163 zijn een waarschijnlijke greppel (S5) en een vermoedelijke greppel (S12) recht boven elkaar aangetroffen met eenzelfde oriëntatie, namelijk haaks op de Oudegracht en de Steenweg. Bij het onderzoek aan de Steenweg 17 zijn twee greppels uit de negende en/of de tiende eeuw aangetroffen die ook over elkaar lagen. De vermoedelijk greppels van Oudegracht 163 moeten echter jonger zijn gezien het er in aangetroffen aardewerk en de hoogtes waarop ze zijn aangetroffen. Het niveau van waaruit ze zijn ingegraven komt namelijk overeen met het niveau waar te Steenweg 17 de ophogingslagen uit de tweede helft van de elfde en de twaalfde eeuw lagen (afb. 5.1). Met grote voorzichtigheid kunnen de greppels van Steenweg 17 en Oudegracht 163 gezien worden als een aanwijzing voor een mate van continuïteit in de percelering vanaf de negende eeuw, haaks op de Oudegracht.

Afb. 5.1 Overzicht van de bodemopbouw zoals waargenomen bij onderzoeken in de directe omgeving van Oudegracht 163. De veronderstelde dateringen voor niveaus binnen de ophogingspakketten zijn, waar bekend, vermeld.

Noten

- 1 PVE Opgraven Landbodems – variant Archeologische Begeleiding. Duurland 2017.
- 2 Dominicus en Van den Berg 1971; Van Regteren Altena en Sarfatij 1990.
- 3 De beschrijvingen zijn met aanpassingen overgenomen uit Van der Kamp 2015.
- 4 Labouchère 1993. Een plattegrond met getekende waarnemingen wordt bewaard in het Utrechts Archief (code GAU TA Na 1-1).
- 5 Kipp 1983.
- 6 Kipp 1983; 1985.
- 7 Hoekstra 1980.
- 8 Kipp 1983.
- 9 Kipp 1985.
- 10 Van Rooijen en Klück 1997.
- 11 Wynia en Van Rooijen 1998.
- 12 Van Rooijen 1998.
- 13 Van der Kamp in voorbereiding.
- 14 Warning 2012.
- 15 Van der Kamp 2015.
- 16 Van Rooijen 1994.
- 17 De Groot 2000, 37.
- 18 Kipp 1983.
- 19 Kipp 1985.
- 20 Idem.
- 21 Idem.
- 22 Struick en Jordens 1975, 27.
- 23 Deze boring is uitgevoerd door M. Arkema, senior KNA prospector, afdeling Erfgoed, gemeente Utrecht.
- 24 Deze muur was opgebouwd uit machinaal vervaardigde bakstenen (21x10,5x5,5 centimeter). Dit fundament staat weergegeven in een bouwontwerp uit 1902 (Utrechts Archief 4270-83-390).

Literatuur

- Dominicus, D., en J. van den Berg 1971, *Een fluviale afzetting van de Rijn in de stad Utrecht*, ongepubliceerd veldwerkverslag sedimentologie, Utrecht.
- Duurland, M. 2017, *Programma van Eisen, Opgraven landbodems – variant archeologische begeleiding, Oudegracht 163 (OG024) Utrecht*, afdeling Erfgoed gemeente Utrecht.
- Groot, H.L. de 2000, 'Van strijdhamer tot bisschopsstaf. De vroegste geschiedenis tot circa 925', in: R.E. de Bruin *et al.* (redactie), *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht, 10-44.
- Hoekstra, Tj. 1980, 'Steenweg/Hema', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1976-1977*, overdruk maandblad Oud-Utrecht 1980-1, Utrecht, 16-24.
- Kamp, J.S. van der 2015, *Steenweg 17. Archeologische begeleiding Steenweg 17, Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 99, Utrecht.
- Kamp, J.S. van der (in voorbereiding), *Tussen kelder en kerk. CHO01: Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in het voormalig zuidkoor van de Buurkerk te Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 90, Utrecht.
- Kipp, A.F.E. 1983, 'Choorstraat 7-9', in: *Bouwhistorische en archeologische kroniek van de gemeente Utrecht over 1982*, overdruk maandblad Oud-Utrecht 1983-3, Utrecht, 43-46.
- Kipp, A.F.E. 1985, 'Steenweg 11', in: *Bouwhistorische en archeologische kroniek van de gemeente Utrecht over 1984*, overdruk maandblad Oud-Utrecht 1985-4, Utrecht, 174-175.
- Labouchère, G.C. 1993, 'Choorstraat, Masegast', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1926-1972*, Utrecht, 48-49.
- Regteren Altena, H. van en H. Sarfatij 1990, De Verdwenen Rijnloop (I en II). Waarnemingen in de bouwput van de V&D Achter Clarenburg, in: *Archeologisch en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1926-1972*, Utrecht, 22-27.
- Rooijen, C.A.M. van 1994, 'Buurkerk', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1991-1992*, Utrecht, 7-11.
- Rooijen, C.A.M. van 1998, 'Donkerstraat', in: *Archeologische kroniek Provincie Utrecht 1996-1997*, Utrecht, 80.
- Rooijen, C.A.M., en B. Klück 1997, 'Oudegracht 137-167', in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1992-1993*, Utrecht, 84-90.
- Struick, J.E.A.L., en A.L. Jordens 1975, *Oudegracht in de bocht. Tentoonstelling in het kader van het Monumentenjaar 1975*, Utrecht.
- Warning, S. 2012, *Plangebied Steenweg 17 in Utrecht, Gemeente Utrecht. Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en een verkennend veldonderzoek*, RAAP-notitie 4349, Weesp.
- Wynia, H.L., en C.A.M. van Rooijen 1998, 'Buurkerkhof', in: *Archeologische kroniek Provincie Utrecht 1996-1997*, Utrecht, 75-79.

Bijlage Spoorbeschrijvingen

vlak	spoor	aard	beschrijving	baksteen/tegel	opmerkingen	datering
1	1	verstoring	gr Zs1, kleibrokken		verstoord eind 19de begin 20ste eeuw	18d-20a
1	2	keldervloer	tegels	9x19x2,7; 19x19x2,3; 18x18x2,3; 12x12x2,5	rood; ongeglaazuurd; de kleine tegels hadden zwarte en gele glazuur	17-19A
1	3	fundering	baksteenfragm.	29,5x15x6; 7x15x7; 7x7,5x3	hergebruikt	17-19A
1	4	vijslaag	zandige kalkmortel		onder vloer (S2)	17-19A
2	5	greppel	dblgr kz3, h1			12?
2	6	vulling kuil	gebrokt, dgr Kz3 /lblks3, mort 2, bst 2		zelfde kuil als S11	14-19
2	7	vulling kuil?	gebrokt grbr Vk3, kleibrokken, bst1, mort3		hoort bij S10, S16, S17, S18	13-15
2	8	ophogingslaag	dbr Ks4, h3 (venig)			12?
2+3	9	fundering	fundering	kloostermopfragm 7 cm dik	hergebruikt	15-18
2	10	vulling kuil	gebrokt grbr Vk3, kleibrokken, bst1, mort1		hoort bij S16, S7, S17, S18	13-15
3	11	vulling kuil	lgr Zs1, mort2		zelfde kuil als S6	14-19
3	12	greppel?	gr Ks4, h2		mogelijk geen greppel maar een kuil	12?
3	13	onbekend	lbr zs1, bst3 (baksteengruis), mort2		uitbraakspoor? mogelijk recent	?
3	14	fundering (poer)	kloostermoppen 33,5-34x15,5-16x8		deels gebroken maar niet hergebruikt	13B
3	15	uitbraakkuil?	br Zk, bst3, mort3	met baksteenfragm. 7x11x5,5		17A?
3	16	vulling kuil?	gebrokt dgrbr Vk3, kleibrokken		hoort bij S10, S7, S17, S18	13-15
3	17	vulling kuil?	dbv Vk1, ht2 (twijgjes)		hoort bij S10, S7, S16, S18	13-15
3	18	vulling kuil?	dbv Vk3, kleibrokken		hoort bij S10, S7, S16, S17	13-15
3	19	ophogingslaag	dbv Vk1, ht2 (twijgjes)			12?
3	20	ophogingslaag	br Vk3			12?
3	21	ophogingslaag	lblgr ks4, h2 (venig)			12?

Colofon

Uitgave:

Erfgoed gemeente Utrecht © 2019

Redactie:

Annette Bakker

Eindredactie:

Rianne Pruis

Vormgeving:

Eric van Wieren

Datum:

Juli 2019

Meer informatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Telefoon 030 286 0000

E-mail erfgoed@utrecht.nl

erfgoed.utrecht.nl